

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СЕНСОРНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ
ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР»**

Виконала: студентка II курсу,
групи DO1-M22
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Гучик Юлія Миколаївна

Керівник: **Пукас І.Л.**,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії та
методик дошкільної освіти

Рецензент: **Бахмат Н.В.**,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та
методик початкової освіти

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР.....	7
1.1 Стан дослідження проблеми сенсорного виховання дітей раннього віку в психолого-педагогічній літературі.....	7
1.2 Вікові особливості сенсорного розвитку та виховання дітей раннього віку	14
1.3 Роль дидактичних ігор та вправ у сенсорному вихованні дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти	21
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР	27
2.1 Педагогічні умови використання дидактичних ігор у процесі сенсорного виховання дітей раннього віку.....	27
2.2 Організація та методика проведення дослідно-експериментальної роботи	42
2.3 Аналіз результатів експериментального дослідження	48
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ	70

ВСТУП

Одним із головних завдань сучасної педагогіки є необхідність не просто навчити дитину чогось, а допомогти їй навчитися робити щось самостійно, без допомоги дорослого. Відповідно, однією з основних вимог сучасної дошкільної освіти є створення умов для своєчасного повноцінного фізичного, психічного та духовного розвитку кожної дитини.

У контексті дошкільної освіти здійснення психолого-педагогічного впливу через внутрішній світ дитини раннього віку, у тому числі засобами дидактичних ігор, є концептуально важливим. Першими кроками до внутрішнього світу дитини 2–3 років є позитивні емоційні переживання, що за умови цілеспрямованого та продуманого виховного процесу перетворюються на вищий продукт культурно-емоційного розвитку особистості – почуття, що є стійким ставленням до певних явищ дійсності.

У дітей раннього віку збагачується зміст емоцій, відбувається раціоналізація почуттів, вони стають стійкішими та глибшими, формуються вищі почуття. Специфіку емоцій протягом раннього періоду дитинства обумовлюють зміни діяльності дитини, ускладнення її відносин із навколишнім світом. Для забезпечення повноцінної життєдіяльності та нормального психічного розвитку емоційне благополуччя є надзвичайно важливим. Виникнення емоцій у цей період пов'язане з певними подіями в житті дитини, людьми чи явищами, які її оточують. Пізнаючи світ, дитини раннього віку переживає все, із чим зустрічається: задоволення, обурення, радість, горе, захоплення.

Розумова діяльність, в свою чергу, виражається в здатності дитини розмірковувати, порівнювати, робити певні узагальнення, обчислювати, класифікувати, упорядковувати висловлювання, висувати елементарні гіпотези на основі власного сенсорного досвіду. Для того щоб правильно та

ефективно організувати роботу, зокрема з сенсорного виховання, необхідно знати основи сенсорного розвитку дітей.

Дитина пізнає предметний світ, а також явища природи, події суспільного життя, які є доступними для спостереження. Опираючись на наукові дослідження відомих педагогів і психологів, можна зазначити, що без сенсорного виховання сприйняття дітей довго залишається поверховим, хаотичним і не створює необхідної основи для загального розумового розвитку, різних видів діяльності, повноцінного засвоєння знань та навичок.

Саме тому, сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприйняття та формування уявлень про зовнішні властивості предметів; їх форми, колір, розмір, положення в просторі, а також аромати, смак тощо. Значення сенсорного виховання в ранньому віці важко переоцінити. Оскільки саме цей вік є найбільш сензитивним для вдосконалення діяльності органів відчуттів, накопичення уявлень про навколишній світ. Видатні зарубіжні вчені в галузі дошкільної освіти (Ф. Фребель, М. Монтессорі), а також відомі представники вітчизняної дошкільної педагогіки та психології (О. Тихєєва, О. Запорожець, А. Усова та ін.) справедливо вважають, що сенсорне виховання, яке спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією із базових вмінь дитини раннього віку.

Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, тобто від того, наскільки досконало дитина чує, бачить, відчуває навколишнє. Дослідженням цієї проблеми займалися такі видатні педагоги і психологи, як Ш. Абдуллаєва, З. Богуславська, Л. Венгер, А. Запорожець, В. Зінченко, Н. Карпінська, А. Катаєва, А. Усова та інші.

Таким чином, аналізуючи значення сенсорного виховання як базової компетентності у становленні всебічно розвиненої особистості, можемо зазначити, що сенсорне виховання сприяє збагаченню особистості дитини через безпосереднє спілкування з природою, з явищами суспільного життя, зі

світом речей, що створені руками людини. Актуальність дослідження процесу сенсорного виховання дітей раннього віку визначається недостатньою увагою до цієї складової їх загального психо-фізичного розвитку в системі дошкільного виховання. Проблема нашого дослідження полягає в недостатньому використанні потенціалу дидактичної гри, як одного із засобів сенсорного виховання у дітей раннього віку. Розв'язання даної проблеми зумовило вибір теми нашого дослідження: **«Сенсорне виховання дітей раннього віку засобами дидактичних ігор»**.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов використання дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей раннього віку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури щодо стану досліджуваної проблеми.
2. З'ясувати роль дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей раннього віку.
3. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов використання дидактичних ігор у процесі сенсорного виховання дітей раннього віку.

Об'єкт дослідження: сенсорний розвиток дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови використання дидактичних ігор у процесі сенсорного виховання дітей раннього віку.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, конкретизація з метою уточнення змісту основних робочих понять, розроблення критеріїв і показників розвитку досліджуваного явища; емпіричні: діагностичні (спостереження, бесіда, проєктивна методика, гра, опитування); педагогічний експеримент

(констатувальний, формувальний, контрольний); статистичні: методи кількісної та якісної обробки результатів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що його результати можуть бути використані у практиці вихователями закладу дошкільної освіти №17 «Світлячок» Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області під час роботи з дітьми раннього віку р та при розробці занять, методичних рекомендацій означеного спрямування.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри теорії та методик дошкільної освіти та доповідалися на конференціях та семінарах різних рівнів.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 2 наукових публікаціях.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи 84 сторінки. Основний текст дослідження викладено на 62 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

1.1 Стан дослідження проблеми сенсорного виховання дітей раннього віку в психолого-педагогічній літературі

Вивченням проблеми сенсорного розвитку займалися багато видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів, філософів та психологів. Розпочиналося все з досліджень розумового розвитку взагалі.

Поняття «сенсорний розвиток» має неоднозначне тлумачення його значення та термінологічна невизначеність, що стає завданням дослідника та уточнення цього феномена. Феномен «сенсорний» широко вживається як сприйняття, почуття, відчуття [41].

Сенсорне виховання має вкрай важливе значення для всебічного розвитку дитини. О. Усова відзначає, що 9/10 всього розумового багажу дітей раннього віку складають результати діяльності органів чуття. Видатні педагоги – О. Декролі, М. Монтесорі, С. Русова, Є. Тихеева, К. Ушинський, Ф. Фребель відзначають сенсорне виховання як одну з основних сторін дошкільного виховання [24, 71].

Видатний чеський педагог, автор книги «Велика дидактика» Я.-А. Коменський (1592 – 1670) розумове виховання бачить як важливий засіб формування особистості дитини. На його думку, необхідною умовою розумового розвитку є розвиток чуттєвого зору мислення: пізнання починається з відчуття, відчуття передає в пам'ять образи діяльності, які зберігають його протягом усього життя. Починати навчання він рекомендує не зі словесного пояснення про речі, а з реального спостереження за ними. [37].

Ж. Ж. Руссо (1712 – 1778) стверджує, що виховання має навчити дитину дивитись, слухати і торкатись, і не тільки дивитися та слухати уважно, а й до усього доторкатися, прислухатися, затримувати у руці. Засновник дитячого садка Ф. Фребель (1782 – 1852) виникає з необхідності використання різноманітних ігор для розвитку органів чуття дітей, пізнання ними природи, життя людини та підготовки до школи. З цією метою він організував дидактичний матеріал для розвитку центру, спрямований безпосередньо на формування уявлень про форму, розмір, зв'язки керівників, числа, а також систему класів та ігор під назвою подарунки. На його думку, дитина, крім природних інстинктів, наділена ще й пізнавальним, дослідницьким інстинктом, який є основним у навчальній діяльності. Розвиток прагнення до пізнання в ранньому віці має здійснюватися шляхом безпосереднього спостереження за предметами навколишнього світу [37].

Педагог М. Монтесорі (1870 – 1952) розглядає сенсорний розвиток як важливу складову частину і основу формування особистості: без розвинутих органів чуття не може бути інтелекту і вихованої людини. Чуттєве сприймання є основою розумового і морального життя. Метод М. Монтесорі не просто вказує дитині на якості предметів і явищ навколишнього світу, а дає можливість самостійно набувати знання і відкривати свій внутрішній світ, що значно важливіше, ніж повідомлення з боку дорослих. Система сенсорного виховання М. Монтесорі включає поняття «сенсорна культура дитини». Матеріал, розроблений М. Монтесорі, побудований так, щоб розвивати окремі сфери відчуттів, вчити слухати тишу і звуки, розрізняти кольори, форму, вагу та інше. Цінність згаданої системи виховання полягає у тому, що дидактичний матеріал у ній – не самоціль, а засіб [20].

Радянський психолог і дитячий дефектолог О. Венгер (1923 – 2004) в 1977 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук на тему «Сенсорний розвиток і сенсорне виховання

аномальних дітей раннього віку(глухих, слабо чуючих і розумово відсталих)» [6].

Науковці О. Запорожець, О. Усова вказують на те, що основним у формуванні сенсорних здібностей дітей є навчання їх узагальненим способам обстеження предметів, перенесення засвоєних способів дій в нові умови, на нові предмети. [32]. Це дає можливість дітям самостійно орієнтуватися в різноманітних властивостях нових предметів.

Сенсорний розвиток дітей став об'єктом науковців, вихователів, батьків (П. Буніч, Л. Павлова, В. Гербова, Р. Казакова, Т. Галанова, Г. Доман, Н. Грама, Ю. Соколова, Л. Тихомирова, Н. Трищун, А. Усова, Е. Янушко.

Таким чином, оптимальному розкриттю явищ сенсорного розвитку особистості слугують принципи:

- принцип відображення дійсності;
- принцип єдності діалектики, логіки і теорії пізнання;
- принцип відповідності історичного й логічного.

Серед принципів вивчення природи сенсорного розвитку дітей [39] найважливішим є принцип і закон діалектики: принцип зв'язку і принцип розвитку, закон взаємного перетворення від кількісної зміни до якісної.

Концепція сенсорного розвитку та розробка технічних моделей базуються на основних принципах. Окремі поняття сенсорного розвитку дітей, такі як: пам'ять, уява, мислення, емоція, формування навичок і звичок, інтерес; увага дітей, пам'ять, уява, мислення, допитливість, естетичні та вольові особливості розвитку, адаптивність, їх художня діяльність. Тому ці філософсько-методичні вказівки дозволяють виявити основні якості, закономірності та функціональні характеристики феномену «сенсорного розвитку» у дітей раннього віку.

Під сенсорним вихованням в даний час розуміють «цілеспрямоване вдосконалення, розвиток у дітей сенсорних процесів (відчуттів, сприймань, уявлень)» [40]. Сенсорне виховання здійснюється в повсякденному житті і на

заняттях. В умовах повсякденного життя, в процесі ігор, праці, на думку Н. Подд'якова, «відбувається цілісне сприйняття дитиною різних явищ і предметів навколишнього світу. При цьому деякі властивості і сторони явищ можуть сприйматися недостатньо чітко, або не сприйматися зовсім» [50]. Завданням педагогів, в даному випадку, є розкриття непомічених дітьми властивостей навколишньої дійсності, причому таким чином, щоб уникнути перетворення повсякденного життя в дидактичний процес.

Психологи зазначають, що центральним процесом є тільки початкове прийняття, а не на початку, оскільки аналізатори починають працювати відразу після народження. Сенсорні еталони переводяться в перцептивні дії, що формують образи, тобто загальну картину розвитку сенсорних реакцій дитини раннього віку.

Перша половина першого року життя проходить при випереджальному формуванні сенсорних систем, які повинні досягти відомого рівня розвитку до того, як вони включаються в єдиний сенсомоторний акт.

На думку Б. Ананьєва, сприйняття спочатку – це не розчленована суб'єктивна форма предмета як такого, а відображення кордонів між суцільною просторовою масою і окремим предметом, що виділився з нього за допомогою руху. «Не тільки окремі подразники, але весь навколишній світ діє як ціле, з якого вичленяються завдяки руху самих речей їх просторові якості та відносини» [3, с. 65].

Лише до кінця першого року життя у дитини, вважає Б. Ананьєв, можна спостерігати диференціацію сприйняття на дві форми: сприйняття ситуації і просторових відносин і сприйняття предмета як структурної єдності. У формуванні цієї диференціації все більшу роль відіграють предметні (ігрові) дії дитини і розширюється зона практичного освоєння їм простору. Пізніше, на 2-3-му році життя діти опановують предметної діяльністю, що включає співвідносні і точні дії, які припускають практичне співвіднесення предметів з урахуванням їх властивостей. У цьому віці дитина

застосовує предметні передеталони в якості зразків властивостей інших предметів [3]. Н. Подд'яков виділяє три періоди освоєння еталонних значень якостей: до трьох років – період сенсомоторних передеталонів, коли дитина відображає лише окремі особливості предметів, які мають істотне значення для безпосереднього рухового пристосування – деякі особливості форми, величину предметів, відстань і т. ін. [6].

Сенсорний розвиток-розвиток органів чуття дітей (лат. *sensuum*-органи чуття)-розвиток їх органів чуття і сприйняття, формування уявлень про особливості предметів (форму, колір, величину, просторове розташування тощо). Діти стикаються з предметами різних форм, кольорів та інших атрибутів у житті, зокрема іграшками та предметами побуту. Немовлят оточує природа і всі її сенсорні особливості – колір, запах, шум. Знайомство з творами мистецтва-музики, живопису, скульптури. Звісно, кожна дитина, навіть без цілеспрямованого навчання, так чи інакше все це сприйме. Однак, якщо засвоєння відбувається спонтанно, воно часто є поверхневим і хибним без керівництва дорослих.

Сенсорний розвиток не втрапить свого значення з вступом дітей до школи, і відіграє важливу роль у житті дорослих, заснований на функції аналізаторної системи, яка забезпечує багатовимірний зв'язок зі світом і сприяє життєдіяльності. Створюйте логічне пізнання на основі сенсорного розвитку, тим самим прискорюючи накопичення нових сенсорних даних і сприяючи їх інтеграції в раніше встановлену систему знань і досвіду. Чим вище сенсорний розвиток дитини, тим більше фактів і явищ потрапляє в коло сприйняття. Якщо у дитини добре розвинений механізм мислення, він проявить надзвичайну здатність шукати, відкривати, записувати, аналізувати та інтерпретувати велику кількість інформації про світ і себе.

Тому вчені-концептуалісти «сенсорного розвитку» Л. Венгер, О. Запорожець репрезентують психофізіологічний процес, що відбувається під час безперервного накопичення інформації про якість та характеристики

об'єктів, природних явищ та їх взаємозв'язків [43]. При цьому формування, спрямування та коригування цих умінь окреслюють проблему сенсорного виховання, тобто «сенсорне виховання» – це системний вплив, очолюваний педагогами, спрямований на розвиток у дітей сенсорних процесів: почуттів, уявлень, понять повинні забезпечити всебічний сенсорний розвиток дітей, це результат цілеспрямованого сенсорного виховання [45].

Опанувати сенсорні стандарти (зразки) – це не означає навчитися правильно називати властивості предметів. Необхідно чітко розуміти тип кожного атрибута, а найголовніше – вміти використовувати такі ідеї для аналізу та виділення атрибутів різних об'єктів у різних ситуаціях. Іншими словами, засвоєння сенсорних еталонів – це повне використання їх як «одиниць вимірювання» при оцінці властивостей матеріалу. Це має на меті отримати досвід і знання про навколишні предмети, розвивати сприйняття та уяву дітей, розвивати уявлення про об'єкти та екологічні теми.

Вирішення проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку перебуває в центрі уваги науковців різного спрямування: А. Богуш, Т.Башаєва, Л. Венгер, С. Новосьолова, Є. Пілюгіна та ін. Актуальні проблеми сенсорного виховання висвітлюються у роботах О. Савченко, Н. Скрипченко, І. Барбошової, В. Воліної, С. Коробко.

За визначенням сенсорного розвитку, тобто формування почуттів, уявлень та уявлень про зовнішні характеристики предметів, ми помітили педагогів-новаторів Глена Домана, М. Зайцева, С. Амонашвілі та ін. Завдяки працьовитості та любові до дітей вони створили та розробили такі інноваційні технології:

- ✓ вірити в кожну дитину;
- ✓ приймати дитини такою, якою вона являється;
- ✓ застосовувати складніше навчання;
- ✓ швидше вивчати математику;
- ✓ провідна роль теоретичних знань;

- ✓ усвідомлення дітьми процесу навчання;
- ✓ особлива та довірлива навчальна атмосфера;
- ✓ прагнення до розвитку всіх дітей;
- ✓ колективний пошук дітей під керівництвом вихователів.

Діяльність Гленна Домана пов'язана з сенсорним розвитком дітей від 0 до 4 років. Його фундаментальні дослідження охоплюють шість основних параметрів сенсорного розвитку дітей раннього віку:

- 1) рухові навички (ходьба);
- 2) мовні навички (розмова);
- 3) мануальні навички (письмо);
- 4) візуальні навички (читання і спостереження);
- 5) слухові навички (слухання і розуміння);
- 6) тактильні навички (відчуття і розуміння) [31].

Учений-нейрохірург, Глен Доман довів найважливіший закон про те, що мозок росте і розвивається тоді, коли працює. До сенсорних здібностей він відносить три види:

1. Зір, завдяки якому ми можемо читати придумане письмо, символічне, візуальну мову, засновану на певних погодженнях.
2. Слух, завдяки якому ми можемо розуміти звуки придуманого, символічного, візуальної мови, заснованої на певних погодженнях.
3. Чуттєвість, завдяки якій ми здатні ідентифікувати об'єкти, не користуючись при цьому зором, смаком або запахом [31].

Разом з Глен Доманом досліджували проблему сенсорного розвитку дітей Раймундо Верас, Адель Девіс, Еван Томас, Мей Блэкберн, Темпл Фей, Едвард Левин. Їх дослідження і методики обійшли увесь світ і мають досить вагомий результати [28].

Таким чином, означені філософсько-методологічні орієнтири дозволяють виявити сутнісні якості, закономірності, функціональні характеристики феномена «сенсорний розвиток» дітей раннього віку.

1.2 Вікові особливості сенсорного розвитку та виховання дітей раннього віку

Як показують дослідження, впродовж перших трьох років життя у дитини швидко удосконалюється зорова оцінка невеликих відстаней, а також правильне визначення місця розташування предметів за допомогою зору. Значно поліпшується у дошкільника здатність розрізнення предметів за забарвленням і формою. У межах невеликих дистанцій дитина починає правильно сприймати величину різновіддалених предметів. Так, якщо привчити дитину двох, двох з половиною років до того, що у великій коробці завжди знаходиться якась цікава іграшка, а в маленькій немає (утворити у неї тимчасовий зв'язок між розміром коробки і місцезнаходженням іграшки), то вона буде завжди тягнутися до великої коробки. Це відбудеться навіть у тому випадку, якщо остання буде знаходитися значно далі від дитини, ніж маленька, саме так, що проекційне зображення великої коробки на сітківці ока виявиться меншим, ніж зображення маленької коробки [38].

У дітей раннього віку цілеспрямована пізнавальна активність лише починає своє становлення, тому важливим завданням батьків, педагогів є забезпечення ефективних умов її розвитку. На думку В. Максимової, пізнавальна діяльність – це діяльність дитини, що забезпечує виникнення та функціонування пізнавальної взаємодії, яка є емоційно забарвленим вираженням потреби дитини, це вибіркова діяльність з установкою на впізнавання окремих об'єктів навколишнього середовища [19].

У перші три роки життя закладаються основи фундаментальних здібностей – пізнавальна активність, допитливість, довіра до себе та інших, елементарні форми цілеспрямованості, наполегливості, творчої уяви. Змістом спільної з дорослим діяльності дитини стає засвоєння культурних способів використання предметів найближчого оточення. Батьки і педагоги стають для малюка зразком дій з предметами.

Ранні роки найбільше сприяють удосконаленню органів чуття і накопиченню уявлень про навколишній світ. Видатні зарубіжні фахівці в галузі педагогіки (Ф. Фребель, М. Монтессорі) та відомі представники дошкільної освіти та психології (С. Русова, О. Усова, О. Запорожець та ін.) правильно вважають, що сенсорне виховання має на меті забезпечують сенсорний розвиток, є однією з основних здібностей маленьких дітей [8].

Проблема сенсорного виховання в ранньому дитинстві належить до найбільш суперечливих, так як, вік сам по собі особливий і унікальний, а також він є основою розвитку дитини.

Сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприйняття і формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, положення в просторі, а також запах, смак, тощо.

Зарубіжні науковці в галузі дошкільної освіти О. Декролі, М. Монтессорі, Ф. Фребель, а також відомі представники вітчизняної дошкільної педагогіки і психології А. Запорожець, А. Усова, справедливо вважають, що сенсорне виховання, спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією з основних сторін дошкільного виховання [30].

Діти на кожному віковому етапі найбільш сприйнятливі до того чи іншого впливу. У цьому контексті кожен віковий рівень є придатним для подальшого нервово-психічного розвитку та загального навчання дитини раннього віку. Чим молодша дитина, тим важливіше в її житті сенсорний досвід. На етапі дошкільного дитинства ознайомлення з властивостями предметів відіграє визначальну роль.

Сучасні дослідження сенсорного розвитку дітей в основному спрямовані на накопичення і створення сенсорного сприйняття середовища дитини (вербальні та невербальні звуки, різноманітні і достатня кількість зорових вражень) та сенсорні спецкурси розвитку на першому році життя.

Надалі використовуватимуться навчальні ігри та вправи з наочними матеріалами (мітки, смужки, кольорові палички, навчальні аркуші тощо).

Завдання сенсорно-пізнавального виховання дітей раннього віку:

Орієнтування у кольорах:

- Вчити дітей розрізняти кольори спектру: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, білий, чорний (називати 4-5 кольорів).
- Вчити групувати предмети спочатку ті, які суттєво відрізняються за кольорами (білий – синій), поступово перейти до порівняння більш близьких кольорів (червоний – оранжевий).
- Формувати найпростіші прийоми встановлення подібності і відмінності кольору спочатку в однорідних предметах, згодом у різнорідних.
- Закріплювати знання про сенсорні якості предметів в умовах елементарної продуктивної діяльності з використанням мозаїки (червона мозаїка – ягідки, грибок, жовта – сонечко, курчатко).

Орієнтування у формі та величині предметів:

- Розрізняти та називати форму предметів: круг, овал, квадрат, прямокутник, трикутник.
- Групувати предмети за істотними відмінностями (круг – квадрат); поступово перейти до порівняння більш близьких форм (квадрати – прямокутник).
- Групувати предмети за двома сенсорними ознаками: величиною і формою.
- Розуміти слова: подібні, однакові, відмінні, великий, маленький, такий – не такий. Співвідносити рухи ока та руки по контуру форми.
- Порівнювати предмети за величиною шляхом накладання та прикладання.
- Розвивати орієнтування у просторі. Вчити помічати і розрізняти: розташування предметів відносно свого тіла (вгорі – там де голова, внизу –

там, де ноги); просторові відношення (на, під, в), напрямок руху стосовно дитини (до мене, від мене).

- Вчити розуміти та розрізняти частини доби (день, ніч)
- Вчити розрізняти багато, мало, один предмет (два, три).

Зверніть увагу на значний внесок у журнали «Дошкільна освіта», «Палітра педагога», «Джміль», які розробляли цікаву та змістовну інформацію про сенсорне виховання дітей раннього віку, надавали ілюстрації для батьків та вихователів [24].

Сучасна система сенсорного виховання базується на наукових даних про психологічний і фізичний розвиток дітей. До шкільного віку всі органи чуття були інтенсивно розвинені. Особливо сприятливий ранній вік дітей, оскільки знайомство з властивостями предметів є необхідним для інтелектуального розвитку (М. Щелованов). Цей період називають золотим віком сенсорного виховання. Обмеження зовнішніх вражень викличе у дитини відчуття «чуттєвого голоду», сповільнюючи його інтелектуальний розвиток [31].

Відчуття і сприйняття – процеси відображення предметів та явищ навколишньої дійсності. Відчуття виникають під час впливу на організм окремих властивостей предметів:

- запаху;
- смаку;
- кольору;
- звуку;
- рухових стимулів.

Процес сприйняття тісно пов'язаний з мовленням, мисленням, пам'яттю, уявленнями дитини дошкільного віку. З-поміж видів сприйняття науковці розрізняють наступні [16]:

- зорове,
- слухове,

- смакове.

Завдяки сприйняттю дитина отримує інформацію про зовнішні властивості предметів та явищ – їхню форму, розміри, колір, запах, смак, звучання – і за цими властивостями впізнає самі предмети та явища.

Серед основних властивостей сприйняття варто відзначити наступні: предметність, осмисленість, контактність. Предметність сприйняття полягає у тому, що враження, які дитина отримує з зовнішнього світу, вона завжди відносить до тих чи інших предметів та явищ. Сприймаючи будь-що, дитина використовує свій досвід, мимоволі додає до отриманих вражень ті, які були одержані раніше, й саме завдяки цьому впізнає предмети, які служать джерелом вражень [32].

Якщо розглянути основні властивості сприйняття, особливо його осмисленість, варто зауважити, що воно може давати різні результати в залежності від багатьох умов. Це пояснюється тим, що умови визначають характер дій сприйняття, які виконує дитина, а від особливостей дій сприйняття залежить його результат.

Дія сприйняття, як і інші пізнавальні дії, спрямовані на вирішення певних завдань. Звичайні завдання, які дитина раннього віку розв'язує за допомогою сприйняття – це є завдання встановлення зовнішніх властивостей предметів та явищ і їх впізнавання.

В. Мухіна дотримується думки, що завдання сприйняття вирішуються за допомогою спеціальних засобів. Це, як і в інших випадках, знання, але знання окремого роду – уявлення про основні взірці зовнішніх властивостей. Це примушує дитину декілька разів обстежувати матеріал, що призводить до запам'ятовування кольорів фарб, форми кубиків, елементів мозаїки.

Без спеціально організованого виховання діти часто вивчають лише деякі стандарти (наприклад, кола та квадрати, кольори червоний, жовтий, синій), оскільки ці форми та кольори зустрічаються частіше, ніж інші. Коли вироблено лише кілька еталонів, дитина досить чітко і точно сприймає

властивості предметів, що відповідають цим еталонам, але інші види властивостей, еталони яких ще не вивчені, вважаються неточними і часто помилковими.

Дітям важко дати уявлення про величину предметів. Так у дітей раннього віку розвивається сприйняття величини – вони отримують уявлення про співвідношення предметів за величиною. Ці відношення позначаються словами, які вказують, яке положення займає предмет відносно інших (великий, малий, найбільший). Діти раннього віку зазвичай мають лише уявлення про співвідношення розмірів (більше, менше) між двома предметами, взятими одночасно. У ранньому віці у дітей формується уявлення про співвідношення розмірів трьох предметів (великий – менший – найменший) [42].

У процесі ігрової діяльності дошкільників необхідно вчити встановлювати розміри предметів, визначати їх форму, колір, просторові взаємовідношення. Для вдосконалення сприйняття корисні проводити заняття з образотворчої діяльності. У процесі цієї діяльності дитина вчиться користуватися наочним взірцем і виконувати дію за усною інструкцією, у неї розвивається уява, наочно-образне та наочно-дійове мислення [15].

Для розвитку й вдосконалення сприйняття простору, величини, форми, відстані, місце розташування й просторових відносин між предметами корисно використовувати спеціальні вправи [21]. Перша серія вправ: складання предметів у «купки» з урахуванням величини, форми. Всі вправи на впізнавання та співвідношення геометричних фігур тренують зорову увагу й сприяють розвитку у дитини просторової уяви. Якщо у дитини ще не склалася уява про форму предмета, то вправи починають з розрізнення кулі, кола та їх розмірів (великий-маленький). Під час наступних занять дитину навчають розрізняти форми кулі і куба, кола і квадрата.

Починаючи з раннього віку дитина не вміє порівнювати предмети і щоденно виконує дії поза очима. Добре відомі дитині на третьому році життя

предмети є постійними моделями, з якими дитина порівнює властивості будь-якого предмета. Наприклад, трикутні предмети з дахом, червоні з помідором. Таким чином змінюється дія, що виконується із зразком, і його напрямом. Дошкільник виходить з наочного порівняння властивостей предметів з моделлю, з чого виникає не тільки конкретний предмет, а й уявлення про нього [35].

У дошкільному дитинстві інтенсивно розвивається активне мовлення, наприкінці другого року життя дошкільник сприймає всі звуки рідної мови. Тож загалом можна виокремити основні особливості сенсорного розвитку в дошкільному віці:

- складається новий тип зовнішніх орієнтованих дій – примірювання, а пізніше зорове співвідношення предметів за ознаками;
- виникає уявлення про властивості предметів;
- відбувається засвоєння властивостей предметів, що визначається їхньою значимістю у практичній діяльності;
- провадиться розвиток фонематичного слуху, необхідного для спілкування з дорослими, що призводить до сприйняття всіх звуків рідної мови.

Отож, на першому році життя основним змістом сенсорного виховання є забезпечення дітей різноманітними зовнішніми враженнями. У міру розвитку хапального руху це повинно допомогти пристосувати їх до форми, розміру та положення об'єкта. Поступово для дитини ці якості набувають певного значення (малий – одна рука, великий – дві руки).

На другому і третьому році життя діти повинні бути знайомі з атрибутами об'єкта: форма, колір, розмір тощо. Дія і об'єкти повинні бути організовані таким чином, щоб результати порівнювалися за формою та розміром, щоб визначити їх схожість чи відмінність. Виконуючи продуктивні дії, 3-річна дитина вже знає форму, розміри, колір-постійні характеристики предметів і способи їх використання.

Саме тому, чим вище сенсорний розвиток дитини, тим більше фактів і явищ потрапляє в сферу їх сприйняття. Якщо у дитини добре розвинений механізм мислення, він проявить надзвичайну здатність шукати, відкривати, записувати, аналізувати та інтерпретувати велику кількість інформації про світ і себе. Досить серйозною є проблема сенсорно-пізнавального розвитку дітей раннього віку, яка вимагає від дорослих дошкільнят і дорослих сімей, як вихователів, так і батьків, невпинної роботи.

Досліджуючи сенсорний розвиток дітей раннього віку, ми виявили, що діти від року до трьох років є найбільш інтенсивними і плідними періодами накопичення соціального досвіду, фізичного розвитку, психологічних особливостей і процесів [29].

1.3 Роль дидактичних ігор та вправ у сенсорному вихованні дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти

Сучасна педагогіка узагальнює зміст сенсорного виховання, яке має здійснюватися відповідно до принципів формування, збагачення та поглиблення орієнтації дітей (з дитинства) у світі. Розпізнавання кольору, форми і розмірів предметів має відбуватися одночасно з удосконаленням мови і звукового аналізу, формуванням музичного слуху, розвитком м'язової чутливості.

Особливу роль у розвитку дітей відіграють ігри. Ігри сприяють розвитку здібностей, щоб діти мали можливість надалі здобувати різноманітні знання та використовувати їх відповідно до життєвих потреб. Гра не терпить примусу і є суто добровільним процесом. Гравці не ставлять перед собою ніяких навчальних цілей і завдань, їх цікавлять лише результати

гри. У процесі гри у дітей формується звичка концентруватися, самостійно мислити, виховувати увагу. Діти захоплюються іграми і не помічають, що вчаться [36].

Дидактична гра сприяє розвитку особистості. Якщо вона впроваджується педагогом уміло, діти реагують на неї з великою зацікавленістю, радістю, що підвищує значення гри в навчанні. Дидактична гра є не тільки засобом засвоєння окремих знань та вмінь, але й сприяє загальному розвитку дитини, формує здібності, задовольняє дитячу допитливість, залучає її до активного пізнання оточуючого світу, допомагає оволодіти засобами пізнання зв'язків між предметами та явищами (Л. Артемова, О. Запорожець, К. Щербакова та ін.).

Деякі дослідники мають проблеми з сенсорним вихованням дітей раннього віку. Я вважаю, що трирічні діти ще не можуть зрозуміти значення зразка (стандартний), його необхідно використовувати для порівняння властивостей об'єктів: коло, м'яч, його кольорові смужки, годинник, чашки, книги, олівці тощо, є поодинокими та специфічними.

У ранньому віці у процесі сенсорного виховання доцільніше використовувати плоскі предмети, які легко і зручно накладати, прикладати, порівнюючи за певними властивостями, вважають психологи-практики.

Сенсорне виховання дітей двох-трьох років зазвичай здійснюється в навчальних іграх і вправах, у цей період діти знайомляться з геометричними фігурами, аналізують форму, колір, розміри, характеристики матеріалів. Основою сенсорного виховання навчальних ігор і вправ для дітей раннього віку є наступні принципи [9]:

- діяльність дітей має бути веселою, мотивованою та ефективною;
- завдання сенсорного виховання має бути тісно пов'язане з життям.

Вони повинні не тільки тренувати свої органи чуття, а й закріплювати знання про навколишнє;

– під час виконання власне завдання необхідно розвивати мовлення дитини, пам'ять, мислення та почуття. Представлені ігри та вправи можна використовувати з діагностичною та розвивальною метою.

Цікаві думки щодо навчання ігор та їх значення у вихованні підростаючого покоління висловив науковець В. Сорока-Росинський. Він зазначив, що, насамперед, ігри значно покращили результативність дітей: в ігровому середовищі діти можуть виконувати більше вправ, не втомлюючись, замість того, щоб виконувати завдання, як дорослі. По-друге, гра розкриває та покращує спостережливість дітей [41].

Важливим завданням сенсорного виховання здавна вважалися дидактичні ігри та вправи. Майже повністю на нього покладено завдання формування сенсорного розвитку дитини: ознайомлення з формою предметів та їх розміром, кольором, пропорціями і звуком.

На етапі навчання, коли формується нова централізована освітня система, заснована на дидактичних засадах дошкільної педагогіки, роль дидактичних ігор і вправ істотно змінюється. Дидактичні ігри включені в програму дошкільної освіти як унікальний метод навчання, що відповідає особливостям дитини.

Дидактичні ігри відіграють вирішальну роль для сенсорного виховання дітей [26]. За допомогою ігор та іграшок, різних предметів, картинок, з якими відбувається взаємодія, в дитини відбувається накопичення почуттєвого досвіду. Розбираючи і складаючи мотрійку, підбираючи парні картинки, вона вчиться розрізняти і називати розмір, форму, колір та інші ознаки предметів.

Сенсорне виховання дитини у ході дидактичної гри відбувається у нерозривному зв'язку з розвитком в неї логічного мислення та вміння висловлювати свої міркування словом. Слово допомагає називати ознаки чи властивості предметів. У ході вимови формується процес міркування. Процес починається з усвідомлення проблемної ситуації, з порушення питання. Розвиваючи і дидактичні ігри сприяють розвитку таких процесів, як аналіз,

поділ цілого на частини або відокремлення частин від цілого; проведення порівнянь, встановлення подібності та відмінності між предметами чи будь-якими ознаками; синтез, мислене об'єднання частин, що належать до єдиного цілого; узагальнення, уявна асоціація предметів і подій щодо будь-якої реальної властивості. Мислити можна лише за допомогою практичних дій, ідей чи слів, тобто на рівні внутрішньої роботи. Тому розвивається вміння формулювати погляди та умови, вміння застосовувати знання в конкретних ситуаціях [12].

Дидактичні ігри розвивають сенсорні здібності дітей. Процеси відчуття і сприймання складають основу пізнання дитиною навколишнього середовища. Ознайомлення дітей раннього віку з будь-якими кольорами, формами і розмірами предметів дозволяє створити комплекс дидактичних ігор і вправ для навчання, виховання та розвитку дітей раннього віку, спрямованих на розвиток у дитини сприйняття світу. Дидактичні ігри чудово розвивають мовлення дошкільнят: поповнюється і активізується словник, формується правильність звуковимови, розвивається зв'язне мовлення, вміння правильно висловлювати свої погляди [20]. Граючи, дитина активно прагне щось дізнатися, шукає, виявляє зусилля і дії, знаходить, збагачує свій духовний світ. І це все сприяє не лише сенсорному, а й загальному розвитку.

Сенсорні дидактичні ігри (як і інші дидактичні ігри) містять, з одного боку, вікові, моральні мотиви, а з іншого – дотримуються принципу добровільності, забезпечують право на самостійний вибір, самовираження.

З-поміж функцій сенсорних дидактичних ігор та вправ науковці вирізняють наступні [46]:

- навчальна, що спрямована на організацію та подальше вдосконалення досвіду дітей, а також формування в них узагальнених уявлень та засобів дій;
- розширення практики використання еталонів;

– орієнтування, що спрямована на використання раніше набутих дитиною знань.

Використання дидактичних ігор у ході заняття може бути різноманітним [36]:

- використання як частини заняття;
- самостійна форма організованого навчання дітей;
- використання у повсякденному житті.

Для реалізації цих основних завдань використовуються такі дидактичні ігри та вправи [32]:

– колір – «Назви колір», «Добери предмети одного кольору», «Який предмет зайвий», «Добери за кольором», «Допоможи метеликові», «Збери квітку», «Склади промені сонечка», «Допоможи півникові», «Веселі сніговички», «Ляльки-неваляйки», «Порятуй метеликів», «Одягни ляльку» та інші;

– форма – «Добери за формою», «Прикрась ляльці плаття», «Знайди таку ж іграшку», «Виросла ялинка», «Веселі м'ячики», ігри-пазли, «Збери ягідки» та інші;

– розмір – «Добери колеса до машин», «Знайди таку ж стрічку», «Лялька велика і мала», «Яблучка та виноград», ігри-пазли тощо.

Отже, дидактичні ігри та вправи – це значна невід'ємна частина сенсорного виховання, що може використовуватись як впливовий чинник розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Якщо розглядати дидактичні ігри як засіб реалізації сенсорного розвитку в контексті навчальної діяльності, то можна стверджувати, що вони організовуються за планом під час проведення занять. З іншого боку, його також можна використовувати в години, відведені для ігор; Дітям пропонують різноманітні матеріали, з якими вони можуть грати як

забажають. Якщо дидактична гра триває протягом усього заняття, то вона має бути пов'язана з попередньою темою.

Керівництво дидактичними іграми вимагає високого рівня педагогічної майстерності та витонченості вихователя. Вирішуючи дидактичні завдання через і в грі, вихователь повинен зберегти сутність гри – діяльності, яка цікава, близька дітям, приносить їм задоволення, стимулює спілкування між дітьми, створює умови для виникнення і спілкування, які цінують дружбу, симпатію, життя за законами «дитячого суспільства», побудова колективу» [50].

Найважливіша вимога до планування дидактичних ігор полягає у тому, що обираючи гру педагог має враховувати і потребу утримання дитячої уваги, і ступінь її складності та новизни.

Отже, дидактичні ігри та вправи є важливою частиною сенсорного виховання і можуть бути використані як чинники, що впливають на розвиток особистості дітей. Якщо розглядати навчальні ігри як засіб реалізації сенсорного виховання в системі навчальної діяльності, то слід зазначити, що вони організовані на уроці за планом. З іншого боку, його можна використовувати у час, відведений на гру, діти можуть використовувати різноманітні матеріали за бажанням. Якщо навчальна гра триває весь урок, її зміст повинен бути пов'язаний з попереднім уроком. Ігри з навчанням лідерству вимагають високого рівня педагогічних навичок та кмітливості. Для вирішення педагогічних завдань через гру вихователі повинні зберігати суть ігрово-цікавих занять, близьких дітям, робити їх щасливими, сприяти спілкуванню між дітьми, створювати умови для появи та зміцнення дружби та співчуття, формувати колективне життя. Відповідно до закон «Дитяче товариство» [34].

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

2.1 Педагогічні умови використання дидактичних ігор у процесі сенсорного виховання дітей раннього віку

Дидактичні ігри відіграють важливу роль у сенсорному вихованні дітей раннього віку. В основу дидактичних ігор та вправ покладено наступні принципи [21]:

- діяльність дітей повинна бути цікавою, мотивованою та результативною;
- завдання сенсорного має бути чітко пов'язане із життям;
- під час виконання практичних завдань слід розвивати мовлення, пам'ять, мислення, увагу;
- в організації пізнавальної діяльності малят провідна роль належить дорослому.

У дошкільному віці відбувається збагачення і порядкування чуттєвого досвіду дитини, оволодіння специфічними формами сприймання і мислення, бурхливий розвиток уяви, формування довільної уваги і пам'яті. Пізнання дитиною навколишнього світу за допомогою відчуттів і сприймання створює необхідні передумови для виникнення важких пізнавальних процесів (пам'ять, мислення, увага). Зміни в організмі дитини раннього віку відбуваються не самостійно, а в результаті того, що дитина набуває нових компетентностей, спрямованих на обстеження предметів і явищ дійсності, їх різноманітних властивостей і відношень. У середині раннього віку у дитини формується бажання дізнатися про форми предметів, порівняти їх, знайти

подібні та відмінні властивості. Відчуттям називають відображення певних властивостей предметів і явищ об'єктивного світу, а також внутрішніх станів організму при їх безпосередньому впливі на відповідні рецептори [4].

Активно розвивається у дошкільному віці і слухова чутливість, сприймання звуків, особливо розпізнавання їх висоти, тембру, має індивідуальні особливості. Під час прослуховування музичних творів дошкільники зосереджуються переважно на їх динаміці (ритм, темп), мелодію і гармонію вони сприймають гірше. Його використовують у дошкільних закладах, особливо зі старшими дошкільниками, для формування поняття про високі і низькі, довгі і короткі звуки, для розрізнення їх, упізнавання напрямку руху мелодії (донотний період навчання) [24].

Сенсорне виховання спрямоване на формування і розвиток у дітей раннього віку сенсорних процесів (відчуттів, сприймання, уявлення), за допомогою яких вони набувають досвіду орієнтування у зовнішніх властивостях предметів і явищ. Завдання – навчити дошкільників точно, повно і розчленовано сприймати предмети, їх властивості і відношення (колір, форма, величина, розміщення у просторі, висота звуків тощо) [35]. Сприймання як цілісне відображення предметів, ситуацій, явищ виникає у свідомості людини при безпосередній дії об'єктів на аналізатори.

Процес переходу від відчуття до сприймання – це перехід до складнішого відображення світу, яке збільшує можливості людини щодо пристосування і активного його перетворення. Розвиток сприймання є складним процесом, який передбачає засвоєння дитиною певних сенсорних еталонів, які є результатом суспільного досвіду; оволодіння нею способами обстеження предметів. Сенсорні (лат. *sensorium* - орган чуттів) еталони – вироблені людством уявлення про основні властивості і відношення предметів і явищ навколишньої дійсності [32].

Ці еталони функціонують як загальноприйнятий зразок властивостей і відношень предметів. Наприклад, при сприйнятті форми розуміємо

геометричні фігури (круг, квадрат, трикутник, овал, циліндр тощо), кольору – сім кольорів спектра, а також білий та чорний. У природі існує розмаїття форм і барв, однак людство упорядкувало їх у певну систему.

У повсякденному житті під час самостійних ігор, праці, на прогулянках малята мають справу з багатьма властивостями предметів, однак помічають, виокремлюють, усвідомлюють лише деякі з них. Практика і спеціальні дослідження підтверджують, що набутий стихійно, без керівництва дорослих, сенсорний досвід є досить бідним, поверховим. Керівництво сенсорним вихованням дитини повинне враховувати її вікові особливості. До трьох років вона ще не здатна зрозуміти значення зразків (еталонів), з якими необхідно порівнювати властивості предметів. Кружечок, кулька, кольорова смужка для неї такі одиничні і конкретні, як м'яч, годинник, чашка, книжка тощо. На цьому етапі важливо забезпечити нагромадження різноманітних уявлень, сформувати основу для подальшого засвоєння і використання сенсорних еталонів, використовуючи у роботі з дітьми основні види форм і кольорів, які згодом виступатимуть як еталони [42]. Вихователь повинен використовувати назви кольорів і форм, організовувати такі дії малят з предметами, які спрямовуватимуть увагу на їх певні властивості, сприятимуть утворенню відповідних уявлень. При цьому не потрібно вимагати, щоб дитина обов'язково запам'ятала їх. Повноцінне засвоєння назв можливе тільки після засвоєння сенсорних еталонів.

Опановуючи порівняння предметів за властивостями, добираючи предмети з однаковими властивостями, діти спочатку накладають їх один на інший, порівнюють за формою, величиною або кольором. Це дається їм легко, а згодом, оволодівши прийомами зовнішнього зіставлення, вони переходять до зіставлення «на око» (зорове зіставлення). У ранньому віці в процесі сенсорного виховання доцільніше використовувати плоскі предмети, які легко і зручно накладати, прикладати, порівнюючи за певними

властивостями. Із набуттям дитиною певного досвіду можна використовувати об'ємні предмети [35].

Під час організації діяльності дошкільників виокремлюють такі головні моменти [31]:

- а) сприймання цілісного предмета, створення загального враження про нього;
- б) виокремлення основних частин предмета, визначення їх властивостей;
- в) визначення просторового розміщення одних частин відносно інших (вище, нижче, ліворуч, праворуч);
- г) виокремлення дрібніших частин предмета і з'ясування їх просторового розміщення щодо основних;
- г) повторне цілісне сприймання предмета, закріплення враження.

У цій послідовності обстежують найрізноманітніші предмети, тому таке обстеження називають узагальненим. Для обстеження під час праці на природі важливо, щоб діти вміли відрізнити суху землю від вологої, розпушену від твердої, культурну рослину від дикоростучої. Для цього їм потрібні уявлення про характерні властивості ґрунту (колір, консистенція, вологість) і рослин (ознаки стебел і листків). Розрізнення звуків мови (звуковий аналіз слова, формування фонематичного слуху) організують у формі підкресленої, розчленованої вимови.

Отже, способи обстеження, які застосовуються у сенсорному вихованні залежать від характерних властивостей предметів (колір, форма, звук, запах тощо) і його мети. Спрямовані вони на організацію пізнавальних дій дитини, формування її розумової активності. У дошкільному закладі сенсорне виховання здійснюється на заняттях і у повсякденному житті, під час різноманітної діяльності дітей. Усі його форми спрямовані на створення у дітей багатого чуттєвого досвіду, здатності орієнтуватися в різноманітних

властивостях предметів, на виховання культури сприймання, уважності, здатності реагувати на безпосередній вплив явищ дійсності.

У науковій літературі запропоновано низку дидактичних умов успішного використання дидактичної гри у закладах дошкільної освіти [43]: органічне включення гри у структуру заняття; посилення її розвивальної спрямованості; вміле керівництво педагогом процесом ігрової діяльності; правильний добір та використання ігрового обладнання; захоплюючі назви; наявність справді ігрових елементів; спрямованість гри на розвиток сенсорних навичок та сенсорних умінь; поступове зростання складності дидактичних ігор із урахуванням рівня навченості дітей і ступеня їх підготовленості; урахування індивідуальних та вікових особливостей дітей дошкільного віку; зв'язок дидактичної гри з іншими видами діяльності на занятті; урізноманітнення видів ігор у освітньому процесі тощо. На нашу думку, дану групу педагогічних умов доречно доповнити наступними:

1. Забезпечення взаємозв'язку навчальної та ігрової діяльності у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку.

2. Реалізація структурних складових дидактичної гри під час сенсорного виховання відповідно до вікових показників розвитку дітей дошкільного віку.

3. Колективне та індивідуальне відслідковування навчального та ігрового результату.

4. Системність та систематичність використання дидактичних ігор.

5. Застосування дидактичних ігор у позанавчальний час.

Обґрунтування педагогічних умов пропонуємо наступне. Планомірність навчання дітей – один з найважливіших принципів вирішення комплексу освітньо-виховних завдань в закладах дошкільної освіти, що засвідчує актуальність педагогічної умови щодо забезпечення взаємозв'язку навчальної та ігрової діяльності у процесі сенсорного виховання дітей дошкільного віку, адже тільки при правильному плануванні процесу

навчання можна успішно реалізувати програму всебічного виховання і розвитку особистості дитини.

Ефективність реалізації структурних складових дидактичної гри під час сенсорного виховання значною мірою залежить від вікових показників розвитку дітей раннього віку [26]. При плануванні занять з ознайомлення з величиною, формою, кольором предметів враховують не лише вік дітей, рівень їх розвитку, а індивідуальні особливості.

Заняття по сенсорному вихованню рекомендується проводити з дітьми у віці від 9 місяців і старше. Дані заняття можуть бути однаково цікаві і малюкам, і більш старшим дітям. Кількість дітей може бути різною – від 3-4 до 6-8, залежно від віку і ступеня інтелектуального розвитку. Заняття з дітьми першого року життя проводяться індивідуально. Якщо в підгрупі будуть займатися двоє маленьких дітей у віці від 1 р. 3 міс., то одночасно можна об'єднати на занятті ще 2-4 дітей більш старшого віку. Якщо ж найменшими в групі виявляться півторарічні діти, то в підгрупі можуть займатися одночасно 6-8 дітей [20].

Перш ніж провести перше заняття по сенсорному вихованню з дітьми другого року життя, малюків треба навчити сидіти спокійно, слухати вихователя, виконувати його вказівки, вимоги. Навчання маленьких дітей на заняттях досить складний процес, можливий при певному рівні нервово-психічного розвитку малюків.

На заняттях по сенсорному вихованню кожним завданням передбачено вирішення сенсорних завдань за наявності у дітей різних умінь і навичок. У свою чергу, на цих же заняттях діти набувають нові знання, вміння, які використовуються ними в інших видах діяльності. Сенсорне виховання планується в тісному взаємозв'язку з усіма іншими розділами роботи. Так, успішна організація занять з ознайомлення з величиною, формою, кольором предметів можлива за наявності певного рівня фізичного розвитку дитини. Перш за все, це відноситься до розвитку рухів руки при здійсненні дій з

вкладання, виймання предметів, при роботі з мозаїкою, малюванні фарбами. На першому році життя дітей захоплюють дії з яскравими іграшками різної форми та величини: нанизування кілець, розкладання предметів і так далі. Завдання сенсорного характеру не є на даному віковому етапі провідним [62].

Деякі заняття передбачають об'єднання дітей по двоє, вміння йти з заняття тихо, щоб не перешкодити іншим дітям, а це, у свою чергу, вимагає певного рівня взаємовідносин, який досягається в процесі морального виховання.

На кожному занятті діти привчаються виконувати також елементарні трудові доручення. Вони повинні відносити індивідуальний матеріал на стіл вихователя і складати його. Педагог повинен стежити за тим, щоб малюки робили це тихо, не відволікаючи тих, хто ще не впорався із завданням [26].

Естетична сторона занять по сенсорному вихованню визначається багато в чому якістю приготування дидактичного матеріалу [2]. Чисті колірні тони (кольори веселки), приємна фактура, чітка форма дидактичних посібників доставляють дітям радість, сприяють накопиченню сенсорних уявлень на рівні їх значення.

Тематичне планування матеріалу узгоджується з часом року, з сезонними явищами, з програмою ознайомлення з навколишнім середовищем [1]. Так, перш ніж запропонувати дітям малювати фарбами на тему «Листочки дерев», необхідно поставити у воду зрізані гілки і дочекатися, щоб бруньки розпустилися. Малювання фарбами на тему «Кульбаби і жук на лузі» може проводитися після спостереження весняної галявини з яскравими кульбабами. Малюванню на тему «Вогники вночі» повинне передувати спостереження за освітленими вікнами будинків.

Важливим фактором у плануванні занять з ознайомлення дітей з кольором, формою, величиною предметів є принцип послідовності, який передбачає поступове ускладнення завдань [19]. Це ускладнення йде від елементарних завдань на угруповання однорідних предметів по різних

сенсорних якостям, до співвіднесення різнорідних предметів за величиною, формою, кольором і далі до обліку цих ознак і властивостей в образотворчій і елементарній продуктивній діяльності. Принципом послідовності обумовлюється і ознайомлення дітей спочатку з цілком відчутними сенсорними властивостями – величиною і формою предметів, які можна обстежити шляхом обмацування, а вже потім з таким сенсорним властивістю, як колір, орієнтування на який можливе тільки в плані зорового сприйняття [41].

Передбачено також послідовне ознайомлення дітей спочатку з різко різними властивостями предметів (круглою/квадратною формою, червоним/синім кольором), потім з більш близькими ознаками (круглою/овальною формою, жовтим/помаранчевим кольором).

Важливим принципом організації процесу навчання є систематичність. На етапі раннього дитинства засвоєння знань, так само як і формування умінь, має проходити систематично. Навчання на заняттях по сенсорному вихованню проводиться з дітьми 1 р. – 1 р. 3 міс. 1-2 рази на тиждень, з більш старшими – 1 раз на 2 тижні [10]. З огляду на те, що великий інтервал між заняттями небажаний, виникає необхідність закріплення у дітей отриманих знань, умінь у самостійній діяльності і частково на заняттях, спрямованих на оволодіння дітьми діями з предметами, на заняттях з образотворчої діяльності.

Спочатку малюкам дають завдання на угруповання предметів. Цьому присвячується ряд занять на різному матеріалі з поступовим наростанням цього розмаїття. Діти групують предмети за величиною, потім за формою і, нарешті, за кольором. Але повторність і поступовість передбачають і більш тонке ускладнення. Так, спочатку здійснюється угруповання предметів з різко різними сенсорними властивостями (форми або кольору), потім з більш близькими. На одному занятті діти групують предмети круглої і квадратної форми; на наступному вони оперують з предметами круглої і овальної

форми, але при цьому зберігаються колір, величина, фактура предметів, тобто задана сенсорна властивість виступає на даному занятті єдиною новою [3].

У плануванні методів навчання маленьких дітей (як всередині кожного заняття, так і від заняття до заняття) чітко проглядається поступовість їх зміни [30]. При проведенні кожного заняття основним методом є безпосередній показ предметів вихователем. Допоміжна роль при цьому належить словесному поясненню. Оскільки маленькій дитині на етапі становлення мовного розвитку складно одночасно сприймати показ предметів, дії з ними і мовну інструкцію, то пояснення повинні бути гранично короткими: кожне зайве слово відволікає малюка від зорового сприйняття [29].

Після загального показу і пояснення вихователь пропонує виконати під його безпосереднім керівництвом фрагмент з всього завдання окремо кожній дитині, надаючи в міру необхідності диференційовану допомогу. У третій частині заняття при самостійному виконанні завдання кожною дитиною педагог дає одиничні вказівки, надає періодичну допомогу і в окремих випадках проводить систематичне індивідуальне навчання. Зміна методів навчання від заняття до заняття відбувається в плані використання більш-менш розгорнутої інструкції. На початкових етапах навчання детально розгорнута інструкція використовується вихователем досить часто [12].

Так, при угрупованні предметів за величиною дитині пропонують [32]:

- 1) подивися уважно на предмет, який дав вихователь;
- 2) подивися на два предмети, покладені в різні сторони (вихователем): спочатку на один, потім на інший;
- 3) знову подивися на свій предмет; знайти очима, де у вихователя лежить такий же;
- 4) показати його вихователю;
- 5) покласти свій предмет поруч із зразком.

При індивідуальному поясненні, якщо дитина загалом зрозуміла завдання, деякі перераховані ланки розгорнутої інструкції можуть бути опущені та інструкція може виглядати наступним чином:

- 1) подивися уважно на свою іграшку;
- 2) тепер подивись, які у мене іграшки;
- 3) де у мене така ж іграшка, як твоя;
- 4) поклади свою іграшку разом з такою ж моєю.

По мірі засвоєння матеріалу на заняттях, інструкція поступово може стати зовсім згорнутою:

- 1) візьми предмет;
- 2) подивися на мої іграшки;
- 3) поклади свою іграшку разом з моєю такою ж.

Багатьом дітям починаючи з 1 р. 9 міс-1 р. 10 міс. після спільного пояснення і показу не потрібно додаткових запитань і вказівок при самостійному виконанні завдання. Діти виконують все правильно.

Особливий такт повинен проявлятися при плануванні індивідуальної роботи з дітьми [36]. Важливо пам'ятати, щоб ця робота не перетворилася на додаткові заняття. Завдання педагога полягає в тому, щоб зацікавити і викликати у малюка бажання пограти з дидактичним матеріалом [16].

Не можна заради додаткових занять відривати дитину від цікавих для неї справ. Так, наприклад, якщо дитина відмовляється йти на заняття, то не варто змушувати її займатися ні з першою, ні з другою підгрупою. Після закінчення занять з усіма дітьми дорослий пропонує малюкові сісти за стіл разом з машинкою, з якою він захоплено грав, показати машинку, а потім занурити в неї палички кольору. Дитина охоче обирає предмети заданого кольору і складає їх у кузов машини (завдання на угруповання предметів за кольором).

Особливої уваги потребує аналіз проведених занять [80]. Критерієм може служити оцінка рівня самостійності їх виконання. Деякі діти виконують

завдання швидко, без помилок. Основна частина дітей виконує індивідуальні завдання з періодичною допомогою педагога. Вони можуть допускати помилки, виправляти їх або самостійно, або при питанні вихователя «Що у тебе неправильно?», або при безпосередній участі дорослого, коли той відбирає неправильно розміщені предмети і пропонує дитині знову подивитися, куди їх треба покласти. При цьому діти проявляють більшу активність, виробляючи багаторазові порівняння, зіставлення, що дозволяє якісно засвоїти завдання. Деяким дітям потрібна постійна допомога у вигляді поелементного диктанту [18]. Для малюків, які перебувають на такому рівні виконання завдання, матеріал занять виявляється завищеним. Треба знати причину їх відставання (діти могли хворіти або просто мало відвідувати дитячий заклад). Вихователю важливо простежити успіхи дітей від заняття до заняття.

Перспективне планування занять по сенсорному вихованню має деякі варіанти, якщо неоднаковий віковий склад груп, так само як і рівень нервово-психічного розвитку дітей або ступінь їх організованості [39] (під ступенем організованості в даному випадку розуміється вміння займатися, навчатися на заняттях: слухати пояснення дорослого, виконувати його інструкцію і так далі).

Запропонована наступна методика занять призначена для дітей другого і третього року. Робота починається з групою дітей другого року життя з вересня і ведеться систематично до травня. Однак слід пам'ятати, що в період комплектування груп через складність адаптації дітей до нових умов дані заняття в першій половині вересня можуть не проводитися [36]. Якщо ж основне комплектування групи не закінчене до середини вересня, заняття за запропонованою методикою можна починати з жовтня.

Засвоєння сенсорних еталонів тривалий і складний процес. Засвоїти сенсорний еталон – це значить навчитися правильно називати ту чи іншу властивість. Необхідно мати чіткі уявлення щодо різновидів кожної

властивості і, головне, вміти користуватися такими уявленнями для аналізу і виділення властивостей різноманітних предметів у будь-яких ситуаціях [62]. Мова іде про рішення сенсорної культури дітей в області сприйняття форми, розміру, кольорів. Ознайомлення з цими властивостями становить основний зміст сенсорного виховання, бо саме форма, розмір і колір мають певне значення для зорових уявлень щодо предметів і явищ дійсності.

У процесі підготовчої роботи використовуються різні дидактичні ігри, наприклад, «Знайомство з формою предметів». Мета цієї гри – навчити дітей виконувати найпростіші дії з предметами, враховуючи їх форму. Матеріал, необхідний для проведення гри: відерце з кришкою, дрібні зручні предмети різної форми і кольору: пірамідка, кубик, цеглинка, циліндр, грибочок, м'ячик.

Аналогічною є дидактична гра «Знайомство з кольором предметів». Мета гри: накопичувати у дітей кольорові враження, закріплювати елементарні дії з предметами. Матеріал, необхідний для проведення гри: відерце з кришкою, комплект дрібних предметів червоного, жовтого, синього, чорного, помаранчевого й білого кольорів (помідор, лимон, слива, квітка, яйце). Висота відерця 12 см, розмір предметів вкладишів 3-4.5 см.

Корисною може виявитись гра «Надівання кілець з великим отвором на стрижень». Мета дидактичної гри: навчити дітей елементарним діям з предметами, удосконалювати координацію рухів рук під зоровим контролем, сформувати у дітей позитивне ставлення до занять. Матеріал для гри: стрижень 20 см, закріплений на основі, 5 кілець однакового кольору діаметром 3-5 см з великим отвором. «Нанизування кілець однакового розміру з маленьким отвором» – гра, яка має на меті навчити дітей діям з предметами, знімати і надівати кільця на стрижень пірамідки. Розвивати координацію рухів рук під зоровим контролем. Матеріали для проведення: однокольорові пірамідки з 5 кілець однакового розміру.

Після підготовчої роботи діти продовжують знайомитися з різноманітними властивостями предметів: розміром, формою, кольором. У більшості випадків вперше діти виконували завдання випадково. На 2-3 році життя задачі сенсорного виховання ускладнюються [61]. У дітей починають накопичуватися уявлення щодо до кольору, форми, розміру та інших властивостей предметів. Важливо, щоб ці уявлення були досить різноманітними. Знайомство дітей з усіма основними різновидами властивостей – основними кольорами (червоний, синій, жовтий, зелений), формами (круг, квадрат, овал, прямокутник).

Ознайомлюючи дітей з різноманітними властивостями предметів, не обов'язково домагатися запам'ятовування й використання їх назв. Головним є те, щоб дитина вмiла враховувати властивості предметів під час дій з ними [43].

Займаючись з дітьми й використовуючи назви форм і кольорів, не обов'язково вимагати заучування від дітей. Достатньо, щоб діти навчилися правильно розуміти слова: «форма», «колір», «такий самий». Виняток – ознайомлення з розміром предметів. Розмір не має абсолютного значення. Він сприймається тільки в порівнянні з іншим розміром. Предмет, оцінюється як великий у порівнянні з іншим предметом, який у цьому випадку є маленьким. Щоб привернути увагу дитини раннього віку до властивостей предметів, організовуються такі дії з предметами, внаслідок яких, для отримання потрібного результату треба зіставити предмети за формою, розміром, установити їх збіг чи розбіжність [48]. Таке співвідношення діти спочатку не можуть виконати зорovo. Тому, накладають предмети один на одний, щоб порівняти за формою і розміром, порівнюючи кольори. Від зовнішніх прийомів зіставлення, діти поступово переходять до зіставлення предметів за допомогою зору. Це давало можливість встановлювати тотожність і різницю за зовнішніми властивостями й між

такими предметами, які не можна накласти один на один або прикласти щільно.

В ранньому дитинстві увага малюка мимовільна, навчання на заняттях проводиться в ігровій формі, щоб викликати у дітей цікавість, позитивні емоції [8]. При організації занять з дітьми важливий облік вікових особливостей дітей, відповідний віку обсяг знань. Контроль за динамікою нервово-психічного розвитку дозволяє своєчасно виявити дітей із затримкою сенсорного розвитку.

Показники розвитку відображають послідовність і вікові строки формування умінь, рівень розвитку, який повинен бути досягнутий на кожному віковому етапі. Показниками виступають уміння, які формуються в результаті цілеспрямованого виховного і навчального впливу, тому контроль, що здійснюється за цими показниками, виявляє не тільки рівень розвитку кожної дитини, її здатність до навчання, але й рівень виховної роботи [72].

Для дітей раннього віку характерний швидкий темп і нерівномірність, стрибкоподібність розвитку, що призводить до необхідності виділити вікові періоди і в кожному з них виявити лінії розвитку, які організуються вперше і впливають на подальший розвиток дітей [38]. Саме ці лінії розвитку повинні бути під контролем.

На другому році життя контролюють подальший розвиток розуміння мови і активної мови, сенсорний розвиток, розвиток гри, рухів, навичок. На третьому році перевіряють розвиток активної мови. Не менш важливим є сенсорний розвиток, зокрема, у ході гри.

У зв'язку з інтенсивним темпом розвитку, контроль за нервово-психічним розвитком дітей 1 року життя проводять щомісячно, на 2 році – раз в квартал, на 3 році – раз у півріччя. Розвиток перевіряють у строки наближені до дня народження дитини [45].

У зміст методики сенсорного виховання дітей включається навчання їх розрізняти кольори, форму, розмір як особливу властивість предметів,

виховання уваги до цих якостей, що є передумовою формування повноцінних сенсорних уявлень. Розрізняючи велику кількість властивостей предметів, діти відчують труднощі при їх словесному визначенні, але слова-назви «великий», «маленький» вони швидко засвоюють. При орієнтації на слова-назви форми, діти легко засвоюють опредмечені їх визначення: предмет прямокутної форми називають цеглинкою, тощо [39].

Складніше зі словесним визначенням кольору. У дітей 2 років ще не має стійкого зв'язку між сприйняттям кольору і словом, яке означає його [24]. Вони успішно використовують слова-назви кольорів лише в конкретній, знайомій ситуації. Вихователь не повинен вимагати обов'язкового використання слів-назв, корисніше використовувати прийом опредмечування кольору: зелений – це ялинка. Навчання, при цьому, доцільно здійснювати в ігровій формі. Для занять використовуються: кільця, кульки для нанизування, геометричні фігури.

Основними методичними прийомами навчання дітей є [48]:

- наочно-дійсний показ,
- словесні пояснення,
- словесні речення,
- виконання доручень,
- багаторазове виконання вправи (якщо дитині важко виконати дію, вихователь повинен взяти її руку в свою і виконати дію).

До проведення занять з предметами ставляться наступні вимоги [38]:

- підготовка розбірних і вкладних іграшок (кільця, пірамідки);
- посібники, дидактичні іграшки дають дітям після показу дій дорослим;
- перші заняття бажано проводити з невеликими групами дітей (3-4);
- показ дій з розбірною іграшкою повторюється декілька разів, доки дитина не засвоїть порядок рухів і не оволодіє відповідними діями;

- більша частина часу повинна надаватися самостійним діям дітей з предметами; в процесі заняття вихователь допомагає по черзі кожній дитині;
- мова вихователя повинна бути небагатослівною, але слова повинні співвідноситися з предметами і діями, які вони позначають.

Саме тому, велику роль відіграє правильний добір методів і прийомів навчання дітей, розробка і використання різноманітного дидактичного матеріалу. Поєднання словесних, наочних і практичних методів дає можливість у процесі засвоєння дітьми навчального матеріалу активізувати всі види чуттєвого сприймання й тим самим організувати навчання без їх перевантаження, підтримувати активний пізнавальний інтерес.

2.2 Організація та методика проведення дослідно-експериментальної роботи

Складовими будь-якої діяльності виступають мета, мотив і засоби. Засобами є дії, й у діяльності розрізняють два їх види: орієнтувальні та виконавські. Без цілеспрямованого й систематичного навчання шлях розвитку орієнтувальної дії тривалий і недостатньо керований. За організованого сенсорного виховання вона може бути подана дитині у своїй зовнішній формі відразу як спосіб, що дає змогу визначити шляхи виконання певного практичного завдання. Спосіб складається з операцій. Якщо дитина самостійно не може впоратись із завданням, це означає, що вона не володіє способом його виконання, а отже, вихователь має формувати цей спосіб. Основою, підґрунтям виконання завдання є спосіб глобального співвіднесення. Щоб оволодіти ним, необхідно набути вміння обстежувати предмет. Тобто будь-яка сенсорна дія має бути спрямована на з'ясування,

обстеження певних якостей і властивостей предметів та явищ матеріального світу [12].

У формуванні обстежувальних навичок неабияку роль відіграють пальці дитини («Обведи пальчиком віконце, колесо»), рухи руки згори донизу (для відчуття довжини, величини), приспівування (як ведмедик, пташка) тощо. За рукою рухається око, знімаючи «зліпок» об'єкта. Чим більше органів чуттів бере участь у сприйманні, тим воно повніше й глибше.

Спільна діяльність – це спільні практичні дії. Разом піднесли предмет до вирізу: підходить? Ні, він більший (або менший); або виходить за межі іншого предмета (при накладанні). Поступово метод спроб і помилок замінюється методом «з місця»: «Глянь на це віконце – куди ми покладемо його?» Дитина знімає копію, «зліпок» і послідовно зорово накладає, співвідносить його з кожним об'єктом, який бере участь у зіставленні.

На жаль, досить часто головною метою навчання є засвоєння дітьми конкретних знань і вмінь, а розвиток відповідних здатностей виступає як його непрямий результат. Це означає, що процес недостатньо керований і залежить від багатьох випадкових моментів. А тому кожна дитина шукає і знаходить різне.

Припущення, що здібності – це різні види орієнтувальних дій, відкриває шлях до побудови майбутньої «педагогіки здібностей». Принцип навчання такий: дитину навчають виконувати потрібну орієнтувальну дію за допомогою зовнішніх прийомів, які згодом стають внутрішнім здобутком особистості [31].

Спільна діяльність відіграє важливу роль в особистісному розвитку дитини. З дорослим вона відчувається надійно, затишно, їй приємно й радісно від спільних дій, від уваги, яку їй дарують. У спільній діяльності – спільний результат, а тому дорослий підтримує дії дитини, і це породжує віру в себе, що надалі буде передумовою формування наполегливості й рішучості.

Якщо звернути уваги на психолого-педагогічну характеристику розвивальних ігор та вправ, то варто зазначити, що сенсорні завдання орієнтовані [28]:

- на сприймання форми;
- на сприймання кольору;
- на сприймання величини;
- на складання предмета з частин;
- на розвиток дотикового сприймання;
- на розвиток просторової орієнтації;
- на розвиток слуху.

Кожна група містить ігри та вправи різної складності. Складність визначається збільшенням кількості вкладок та урізноманітненням їхньої форми, збагаченням відтвореного на малюнку сюжету (чимало завдань виконуються на основі сюжетних малюнків) [41].

Розвивальні ігри сприяють накопиченню чуттєвого досвіду дітей дошкільного віку, формують у них зорові уявлення про предмети та явища дійсності: під час виконання завдань закріплюються знання про колір, форму та величину, збагачується уявлення про розмаїтість об'єктивного світу. Розв'язуючи пізнавальні завдання, дитина використовує їх для аналізу та виокремлення властивостей різних предметів у найрізноманітніших ситуаціях.

Структура – від простого до складного – дає змогу формувати в дітей спосіб дій, необхідний для виконання певного завдання, і вміння переносити його в нові умови. Відомо ж бо, саме широке перенесення способів дій на інші завдання визначає сенсорні здібності дитини [32].

Завдяки систематичній роботі з малятами збагачується їхній чуттєвий досвід, що сприяє згортанню орієнтувальних дій і переходу від зовнішніх

прийомів (спроб та помилок) до зіставлення «на око». У свою чергу, ускладнення завдань розширює обсяг уваги [35].

За допомогою розвивальних ігор діти раннього віку засвоюють сенсорні еталони, а отже, у них формуються уявлення про основні ознаки кожного предмета. Виконання завдань відповідного спрямування розвиває спостережливість, наочно-дійове мислення, окомір, формує уміння враховувати властивості предметів під час дії з ними, сприяє розумінню мови дорослого і розвитку власного мовлення дитини, накопиченню і закріпленню словника [42].

Яскравий демонстраційний матеріал, емоційна мова вихователя стимулюють появі інтересу до діяльності. Постійні заохочення дорослого викликають у дитини радість від того, що завдання виконане правильно, породжує впевність у собі [36].

Таким чином сенсорне виховання за умови систематичної творчої роботи складає фундамент загального розвитку дитини та є базовою компетентністю для успішності дитини в закладі дошкільної освіти, школі, подальшому житті.

Пропонуємо декілька фрагментів занять, покликаних створити умови і забезпечити процес сенсорного виховання дітей дошкільного віку.

Заняття «Знайомство з формою предметів» має на меті навчити дітей виконувати найпростіші дії з предметами, звертати увагу на сенсорну характеристику іграшок, викликаючи емоційно-позитивний відгук. Матеріал, що необхідний для проведення заняття наступний: відерце з кришкою і дрібні, зручні для захоплювання предмети різної форми і кольору: пірамідка, кубик, брусок (цеглинка), грибочок, циліндр, яєчко, м'ячик. Висота відерця – 10-12 см; розмір предметів для вкладання – 3-5 см.

Хід заняття. Дорослий показує дитині відерце, закрите кришкою, і пояснює, що в ньому щось є. Знімаючи кришку, демонструє предмети, що знаходяться у відерці. Вони лежать в такій послідовності, щоб дитина могла

дістати спочатку більш стійкі предмети – кубик, брусок, пірамідку, грибочок; потім ті, що катаються – циліндр, яечко, м'ячик. Педагог пропонує малюкові опустити руку у відерце і дістати якусь іграшку. Дитина виймає кубик або брусок. Дорослий: «Яка гарна іграшка! Молодець, що дістав її з відерця!» – викликаючи у малюка емоційний відгук. Надавши можливість розглянути кубик, пограти ним, педагог просить малюка покласти його на стіл і звертає увагу на те, що він стоїть стійко. Нагадує, що у відерці є й інші іграшки, можна дістати ще що-небудь.

У процесі заняття дитина накладає кубик на цеглинку і ставить на нього пірамідку або грибочок. За власною ініціативою вона може спробувати накласти один на інший круглий і овальний предмети, осягаючи на практиці, що вони не накладаються, але зате добре катаються. Коли всі предмети будуть розглянуті, можна скласти їх у відерце. Спочатку, дорослий проробляє це сам, потім підключає дитину, далі повністю надає їй ініціативу. Якщо ж малюк пасивний на занятті і не виявляє бажання складати іграшки, педагог може м'яким рухом обхопити руку дитини своєю рукою і таким чином виконати всі необхідні дії. Важливо, щоб у дитини при цьому був гарний настрій. Заняття закінчується складанням всіх іграшок у відерце. Якщо дитина відмовиться, дорослий робить це сам. Особливо вподобану іграшку, наприклад, м'ячик, можна залишити для самостійної гри.

Іноді малюк виявляє бажання знову дістати іграшки. У цьому випадку заняття повторюється. Загальна тривалість заняття не повинна перевищувати 5-8 хв. Заняття може проводитися з одним і тим же матеріалом 3-4 рази. При частковій або повній зміні іграшок воно може бути цікавим більш тривалий період. Дане заняття цікаве і доступне дітям у віці 9 міс. і старше: з малюками першого року життя воно проводиться індивідуально, а починаючи з 1 р. його можна проводити з 2-3 дітьми одночасно.

Фрагмент заняття «Розкладання однорідних предметів, різних за кольором, на дві групи». Мета – навчити дітей фіксувати увагу на колірних

властивостях іграшок, сформувати у них найпростіші прийоми встановлення тотожності і відмінності кольору однорідних предметів, навчити розуміти слова колір, такий, не такий, різні. Матеріал для заняття: палички 8 кольорів (червоного, помаранчевого, жовтого, зеленого, синього, фіолетового, чорного, білого). Для підгрупи (8 дітей) необхідно мати 80 паличок (по 10 кожного кольору). Використовуються наступні поєднання кольору: червоний-синій, жовтий-фіолетовий, помаранчевий-зелений, синій-білий, чорний-жовтий.

Хід заняття. Вихователь показує дітям 5 паличок чорного кольору та 5 паличок жовтого кольору, перемішаних довільно, пояснюючи при цьому, що вони різного кольору. Продемонструвавши паличку одного (чорного) кольору, відкладає її в одну сторону. Потім показує предмет іншого кольору (жовтого), відкладає його в інший бік. Слово-назву кольору вихователь не вимовляє, а вживає слова колір, такий, різні.

Взявши в руки ще чорну паличку, вихователь показує її дітям, запитує, куди треба її покласти. Потім прикладає чорну паличку впритул до жовтої і каже, що вони різні. Прикладає чорну паличку до чорної і пояснює, що вона така ж. Так, вихователь розкладає перші дві пари паличок сам. Під час сортування третьої пари предметів вихователь пропонує будь-кому з дітей підійти до свого столу, взяти будь-яку паличку, подивитися, де лежать палички такого ж кольору, і покласти їх разом. Потім пропонує дитині виконати аналогічне завдання з паличкою іншого кольору. Далі по черзі розкладають по одній парі паличок на столі вихователя. Для того, щоб всі були забезпечені достатньою кількістю матеріалу, можна взяти інше кольорове поєднання предметів.

Після пояснення і показу малюкам роздають індивідуальний матеріал для групування (палички різного кольору і в різноманітних поєднаннях): кожній дитині по 5 предметів одного і 5 іншого кольору, перемішаних довільно. Щоб виключити наслідування один одному при виконанні

завдання, дітям, що сидять поруч, дають об'єкти різного кольору. Малюкам, які швидко впоралися із завданням, можна дати для групування ще 10 паличок, але вже інших кольорів. На першому занятті діти розкладають по 20-30 паличок, при цьому кожна дитина оперує з предметами 4-6 кольорів. Заняття проводиться 1 раз протягом 8-10 хв.

2.3 Аналіз результатів експериментального дослідження

Експериментальне дослідження проводилось на базі закладу дошкільної освіти №17 «Світлячок» Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області. Здійснено педагогічний експеримент, в якому взяло участь 10 дітей дошкільного віку. Метою експерименту постало вивчення процесу сенсорного виховання дітей раннього віку засобами дидактичних ігор. Респондентів було розподілено на дві групи: експериментальну і контрольну.

На першому етапі експерименту (констатувальному) проведено діагностику рівня сенсорного виховання. Метою даної діагностики було виявлення рівня сформованості знань про властивості предметів у дітей дошкільного віку. На початку експерименту була вивчена специфіка навчально-виховного процесу дитячого саду, особливості роботи в групах дошкільників. Вивчивши особливості і зміст роботи з формування сенсорної культури в дошкільному дитинстві була проведена діагностика.

Для діагностики знань про якості та властивості предметів з дітьми раннього віку використовувалася методика Е. Пилюгіної, яка заснована на

завданнях різного типу діяльності. Ми відібрали завдання різного типу діяльності:

- групування предметів;
- вибір за зразком;
- елементарні конструктивні дії.

Перше завдання полягало в наступному: дітям пропонувалися дві смужки гладкого картону 4x18 см червоного і синього кольору і 6 кружечків (3 червоних і 3 синіх). Треба було покласти кружки на «доріжку» так, щоб вони «сховалися». Друге завдання: дітям показували 5 брусків, складених «вежею» (накладених один на інший), одного кольору: червоного або синього. Дитині давали 5 брусків червоного та 5 брусків синього, перемішаних довільно, і пропонували зробити «вежу» такого ж кольору, як у дорослого. Якщо дитина не могла відібрати предмети відповідного кольору і розмістити їх в заданому порядку, то дорослий детально демонстрував виконання завдання.

Друге завдання, як і попереднє, могло бути виконано по-різному, але найбільш високий рівень його виконання вимагав застосування більш складних дій з кольором, ніж розкладання кружечків на «доріжках»: дитина повинна була співвідносити колір дібраних предметів з кольором зразка, що знаходились від нього на певній відстані. Наступна група завдань передбачала вибір за зразком одного з двох кольорових об'єктів (брусків).

Третє завдання полягало в наступному: дітям давали червоний і синій бруски. Спочатку дитині пропонувався вибір за зразком. Показуючи червоний брусок, пояснювали: «Це червоний», – потім давали синій брусок і теж пояснювали: «Це синій». Після того як дитина розглянула предмети, назви повторювалися ще раз. Далі по пред'явленню наочного і словесного зразка дитина знаходила такий же і давала його дорослому.

Четверте завдання супроводжувало словесними інтерпретаціями:

- показуючи дитині жовтий брусок, казали, що це лисичка;
- при показі червоного слідувало пояснення, що це білочка;
- потім дорослий показував дитині жовтий чи червоний брусок і

пропонував знайти таку ж «лисичку» або «білочку» у себе. Вибір за зразком пред'являвся дітям по 4 рази.

Для запобігання вироблення реакції на певне місце розташування предмета зверталася увага на те, щоб об'єкти одного і того ж кольору лежали в різних місцях. Якщо при першому пред'явленні завдання червоний брусок лежав праворуч, то при повторному пред'явленні він повинен був знаходитися ліворуч. Завдання вважалось виконаним, якщо дитина у всіх 4 випадках вирішувала його вірно. Якщо вона 1 раз помилялась і 3 рази давала правильні відповіді, їй знову надавалася можливість виконати завдання 4 рази. Якщо при повторному пред'явленні завдання малюком допускалася одна чи більше помилок, результат вважався негативним.

Наступні завдання припускали елементарні конструктивні дії. Наприклад, дитина будувала башточку з двох кубиків, відтворюючи задане у зразку розташування червоного і жовтого предметів. Завдання давалося 4 рази, щоразу за новим зразком (одному з двох можливих). При розміщенні матеріалу дорослий прагнув упередити можливість випадкового правильного рішення завдання, розміщуючи той об'єкт, який повинен лежати знизу, далі від дитини.

Шосте завдання зводилось до чергування об'єктів за кольором. Педагог розміщував 2 зелених і 2 червоних бруска «доріжкою», чергуючи їх за кольором: червоний, жовтий, червоний, синій. Увага дитини фіксувалося на кольорі предметів. Взявши руку малюка, дорослий доторкався нею до брусків, примовляючи: «Один, другий, один, інший». Різниця в кольорі підкреслювалася інтонаційно. Потім дитині давали 2 червоних і 2 синіх

бруска і пропонували зробити таку ж «доріжку». Завдання повторювалося 4 рази і вважалося виконаним в тому випадку, якщо дитина, хоч один раз розміщувала предмети правильно.

При вирішенні завдань різних видів (конструктивного характеру, кольору, форми) у дітей раннього віку виявляються різні рівні сформованості знань властивостей предметів і об'єктів. Кожен з 3-х рівнів сенсорного виховання має свою характеристику:

- Вищий рівень характеризується тим, що дитина виконує завдання правильно, тобто завдання поставлене дорослим вирішується нею успішно, самостійно; допомога дорослого мінімальна.

- Середній рівень передбачає також позитивне рішення малюком поставленої дорослим завдання; дитина робить менш 2 помилок і справляється із завданням самостійно; пояснення дорослого мають спрямовуючий характер.

- Низький рівень характеризується пасивною поведінкою дитини при вирішенні завдання; при повторному поясненні дорослим завдання малюк допускає більш 3-х помилок, він «втрачає» завдання і переходить до простого маніпулювання предметами (об'єктами).

Під час обробки результатів показники активності оцінювали за наступною шкалою: 3 бали – висока вираженість, 2 бали – середня вираженість, 1 бал – низька. Відповідно I рівень прояву активності – 14-18 балів, II рівень – 7-14 балів, III рівень – 0-7 балів.

Аналіз результатів дослідження представлено в табл. 2.1 і 2.2.

Таблиця 2.1

Результати констатувального етапу експерименту
(контрольна група)

Ім'я, вік дитини	Показники активності						Показники активності
	1	2	3	4	5	6	
Марійка 2 р. 2 м.	3	3	3	3	3	3	Високий
Юрчик 2 р. 9 м.	3	3	2	3	2	3	Високий
Люба 3 р.	2	3	2	2	2	3	Середній
Петрик 2 р. 6 м.	2	1	1	2	1	1	Низький
Ромчик 2 р. 11 м.	1	1	1	1	1	1	Низький

Таблиця 2.2

Результати констатувального етапу експерименту
(експериментальна група)

Ім'я, вік дитини	Показники активності						Показники активності
	1	2	3	4	5	6	
Маргарита 2 р. 7 м.	3	3	3	3	3	3	Високий
Аліса 2 р. 11 м.	2	1	1	1	1	2	Низький
Оленка 3 р. 1 м.	2	2	3	2	3	2	Середній
Михайло 2 р. 9 м.	1	1	1	2	1	1	Низький
Сергій 2 р. 6 м.	1	1	1	1	1	1	Низький

Отже, в результаті діагностики рівня сформованості знань про властивості предметів у дітей раннього віку були виділені наступні показники:

– До високого рівня сенсорного виховання були віднесені Марійка, Юрчик. з контрольної групи і Маргарита з експериментальної групи. Діти виконували завдання правильно, тобто завдання поставлене дорослим

вирішувалася успішно, самостійно. До виконання завдання малюки поставилися з живим інтересом.

– До *середнього рівня* сенсорного виховання належать Люба з контрольної групи і Оленка з експериментальної групи. Ці діти в більшості випадків справлялися із завданнями самостійно, але робили помилки. Була потрібна допомога педагога направляючого характеру.

– До *низького рівня* сенсорного виховання належать Петрик та Ромчик з контрольної групи і Аліса, Михайло та Сергій з експериментальної групи. Ці діти ніяк не вирішували поставлені завдання, допускали багато помилок і переходили до елементарної гри з предметами. Наприклад, Денис Ш. приступивши до виконання завдання став грати з предметами, на запитання вихователя: «Що трапилося? Чому ти так робиш?», він відповідав: «Я не хочу робити. Я буду грати».

Ознайомлення дітей раннього віку з властивостями предметів починається з їх безпосереднього обстеження, в процесі якого малюки вчать розрізняти такі властивості предметів і явищ, як величина, форма, колір. Знайомлячись з основними властивостями і їх словесними позначеннями дитина легше орієнтується в навколишньому світі [11].

Накопичення сенсорного досвіду відбувається на систематичних заняттях, які побудовані на використанні дидактичних ігор і вправ. Потрібно зазначити, що опановуючи еталонною системою, дитина отримує набір мірок, еталонів, з якими вона може зіставити будь-яку знов сприйняту якість і дати їй належне визначення [36].

Поступово дитина опановує назви еталонів. Дітей вчать застосовувати вивчені еталони якостей для аналізу предметів, вчать порівнювати предмет з еталоном, помічати подібність і відмінність. Це дозволяє бачити особливість предметів, бачити відоме в новому, відносити предмети до груп за різними якостями. Оволодіння еталоном підвищує ефективність розумової діяльності дитини: формує процес узагальнення на чуттєвій основі (еталон), поглиблює

процеси аналізу, узагальнення на основі володіння еталоном. В результаті оволодіння в процесі навчання системами перцептивних дій і системами еталонів діти отримують широкі можливості для орієнтування в навколишній дійсності [42]. Особлива роль в сенсорному вихованні дітей належить природі, адже природа – невичерпне джерело вражень та радісних переживань для дитини.

Важливим засобом сенсорного розвитку дитини являється спостереження [39]. Спостерігаючи в природних умовах, дитина може познайомитися з якостями предметів, їх формою, величиною, кольором. Проте визначити їх самостійно малюк не може. Дитина навчилася тільки дивитися, але не бачити; слухати, але не чути. Тому їй треба навчити виділяти якості предметів навколишнього оточення. Пізнання природного оточення, спочатку, здійснюється чуттєвим шляхом, за допомогою зору, слуху, дотику, нюху.

Так під час спостереження малюки вчать розрізняти забарвлення листя, а сприймання буде більше яскравіше, якщо вихователь запропонує послухати шарудіння опадаючого листя. Чим більше органів чуття «залучено» в пізнанні, тим більше ознак і властивостей виділяє дитина в досліджуваному об'єкті, явищі, а отже, тим багатшими стають її уявлення. На основі таких уявлень виникають розумові процеси, уява, формуються естетичні почуття. Сенсорний розвиток має здійснюватися у тісному зв'язку з навчанням дитини тих видів діяльності, в ході яких вона повинна враховувати і відтворювати властивості предметів (малювання, ліплення, конструювання). Саме у цих видах діяльності перед дітьми виникає необхідність сприймати предмети якомога точніше, повніше, виробляється вміння обмацувати, оглядати предмети у певній послідовності. Вказівки дорослих допомагають дитині виділяти відповідні предмети або частини, помічати подібність і відмінність.

В ході експериментальної роботи нам належало з'ясувати коли, як і в якій послідовності починають діти розрізняти властивості предметів, чи залежить практичне орієнтування в якостях предметів від їх словесного позначення, перш за все від слів-назв величини, форми, кольору, від характеру діяльності дитини з цими предметами.

Ґрунтуючись на результатах діагностики, що показала незначну кількість дітей з високим рівнем сенсорного виховання (Маргарита), і значну кількість дітей з низьким рівнем сенсорного виховання (Аліса, Михайло і Сергій) в експериментальній групі дітей, був зроблений висновок про необхідність проведення подальшої роботи для сенсорного виховання дітей раннього віку за допомогою дидактичних ігор, спрямованих на поліпшення засвоєння знань про властивості предметів.

Гра – універсальний спосіб виховання і навчання дитини. Ігри, що розвивають сенсорне сприйняття, дуже потрібні малюку раннього віку. Вони приносять в життя дитини радість, інтерес, упевненість у собі і своїх можливостях. Ігри, в яких використовуються дії з предметами, розвивають не тільки рух, а й сприйняття, увагу, мислення і мову дитини. Уміле, ненав'язливе керівництво педагога діями малюка дозволяє дитині перейти від примітивного маніпулювання для виконання різноманітних практичних дій з урахуванням величини і форми предметів. Для розвиваючих ігор з малюками потрібно використовувати різні збірні іграшки (вкладки, пірамідки, куби, тощо), які вимагають співвідношення властивостей декількох деталей.

Дидактичні гри необхідні для розвитку пізнавальних процесів (уяви, пам'яті, спостережливості, сприйняття, кмітливості, швидкості мислення і т.д.). Дитину приваблює в дидактичній грі не повчальний характер, а можливість проявити активність, виконати ігрову дію, домогтися результату, виграти. Можливість навчати маленьких дітей за допомогою активної,

цікавої для них діяльності – відмінна особливість дидактичних ігор. Організація і проведення таких ігор здійснюється під керівництвом педагога.

Для організації навчально-ігрової діяльності дитини використовується 5 видів дидактичних іграшок:

- для нанизування (різні пірамідки);
- для викладання;
- об'ємні геометричні;
- різні форми (конуси, куби, циліндри);
- збірно-розбірні (мотрійки);
- предмети та іграшки спеціально підібрані за будь-якими якостями.

Цінність дидактичної гри полягає ще й у тому, що завдяки закладеному в ній елементу самоконтролю, вона дозволяє організувати більш-менш самостійну діяльність маленьких дітей, розвивати вміння грати поруч з іншими, не заважаючи їм.

У ході даної роботи з'ясувалося, що запам'ятовування назв кольору протікає у більшості дітей надзвичайно повільно і зі значними труднощами. Індивідуальні відмінності у швидкості засвоєння назв кольору, так само як і форми предметів, залежать значною мірою від віку дітей та асоціативних зв'язків з особистого досвіду дитини.

При вирішенні завдань різних типів діти виявляють різний рівень орієнтування на колірні властивості об'єктів. Так наприклад, для дітей експериментальної групи більш доступними є завдання на групування предметів ідентичного кольору. Значно гірше вони орієнтуються на колірні властивості при виборі за зразком (завдання № 3). Рішення найелементарніших конструктивних завдань здійснюється без всякого орієнтування на сенсорні властивості предметів.

Завдання на вибір за зразком успішно виконується тільки тими дітьми, які систематично здійснюють зіставлення кольору об'єктів з кольором зразка. Таке зіставлення представляє для дітей значні труднощі. Наприклад, одні діти (Аліса і Михайло) продовжують виявляти вибіркоче ставлення до кольору, вказуючи щоразу предмет одного й того ж кольору, безвідносно до кольору зразка. Інші (наприклад, Сергій) виявляють реакцію на місце розташування предмета. Нерідко після першого правильного вибору малюк «втрачає» завдання і переходить до простого маніпулювання предметами.

Спостерігається і випадкове вживання слів – назви кольору, коли дорослий, запитавши у дитини: «Навіщо ти береш сумку?» отримує відповідь: «На всяк випадок». Подальші запитання дорослого: «На який випадок?» призводять до роз'яснення дитини: «На блакитний» (Наприклад, Денис Ш. з контрольної групи).

При виконанні завдань конструктивного типу дітям складно здійснити одночасно орієнтування на дві ознаки: просторове розташування і колір. Наприклад, діти контрольної групи (Петрик і Ромчик) і діти експериментальної групи (Михайло і Сергійко) не змогли впоратися із завданням №6, бо, відтворюючи просторове розташування, визначене в зразку, вони, як правило, не звертали увагу на колір об'єктів, а наполегливі вказівки дорослого приводили їх до дезорганізації діяльності (діти починали грати з предметами, абсолютно не орієнтуючись на зразок).

Зміна колірної тональності об'єктів, з якими діє дитина (в тих межах, в яких воно описано в наведених завданнях), не має значення для орієнтування на колір. Це свідчить про високий рівень кольорового розрізнення у дітей дошкільного віку.

Якщо говорити про особливості сприйняття форми, то слід зазначити, що вибір за зразком однорідних предметів заданої форми для дітей складніше, ніж співвіднесення різнорідних предметів, що здійснюється в основному шляхом проб і помилок. Особливе значення в практичному

орієнтуванні дітей раннього віку має оволодіння способами обстеження форми. Основна роль при цьому відводиться таким методам, як співробітництво з дорослим, обведення контуру предмета рукою дитини, що спрямовується дорослим, з наступним переходом до самостійного обведення контуру предмета і потім чисто зорового аналізу властивостей.

Для здійснення сенсорного виховання використовуємо перспективне планування сенсорного виховання закладу дошкільної освіти, проводимо сенсорні заняття (додаток А) та ігри (додаток Б).

У процесі практичного дослідження ми переконалися, що дидактичні ігри змістом, формою організації, правилами і результативністю сприяють формуванню у дітей умінь аналізувати, порівнювати, зіставляти, виділяючи ознаки предметів. В результаті використання дидактичних ігор сенсорного характеру було відмічено, що багато малюків навчилися розпізнавати кольори предметів, виділяти їх характерні ознаки.

Також було відзначено, що в результаті проведеної роботи з дітьми раннього віку підвищився рівень сенсорного виховання дітей: малюки стали більш зосередженіше ставитися до виконання завдань і намагалися аналізувати свої практичні дії. Використання дидактичних ігор стимулювало і розвиток психічних процесів: багато дітей стали більш спостережливими й уважними.

На заключному етапі дослідження була проведена повторна діагностика з метою вивчення динаміки розвитку сенсорного виховання дітей раннього вікув експериментальній групі дітей.

Аналіз результатів дослідження надано в таблицях 2.3. і 2.4.

Таблиця 2.3

Результати формувального етапу експерименту (контрольна група)

Ім'я, вік дитини	Показники активності						
	1	2	3	4	5	6	Показники активності
Марійка 2 р. 2 м.	3	3	3	3	3	3	Високий
Юрчик 2 р. 9 м.	3	3	3	2	2	3	Високий
Люба 3 р.	2	2	2	2	3	3	Середній
Петрик 2 р. 6 м.	2	2	1	2	1	1	Середній
Ромчик 2 р. 11 м.	1	1	1	1	1	1	Низький

У контрольній групі до категорії дітей з високим рівнем сенсорного виховання віднесені Марійка та Юрчик; до середнього рівня – Люба і Петрик; до низького рівня – Ромчик.

Таблиця 2.4

Результати формувального етапу експерименту (експериментальна група)

Ім'я, вік дитини	Показники активності						
	1	2	3	4	5	6	Показники активності
Маргарита 2 р. 7 м.	3	3	3	3	3	3	Високий
Аліса 2 р. 11 м.	2	2	2	2	2	3	Середній
Оленка 3 р. 1 м.	3	3	2	3	3	3	Високий
Михайло 2 р. 9 м.	3	3	3	2	2	3	Високий
Сергій 2 р. 6 м.	2	2	2	2	2	1	Середній

В експериментальній групі до категорії дітей з високим рівнем сенсорного виховання відносяться Маргавтира, Оленка і Михайло; з середнім рівнем – Аліса та Сергій. Дітей з низьким рівнем сенсорного виховання не виявлено.

Узагальнимо, що процес сенсорного виховання дітей раннього віку проходить успішно при дотриманні педагогічних умов та використанні відповідної системи дидактичних ігор і вправ.

У ході констатувального етапу експерименту була проведена діагностика рівня сенсорної виховання дітей дошкільного віку. Дані діагностики виявили необхідність проведення спеціальної роботи з формування у дітей уявлень про властивості предметів: величиною, кольору, форми. Формування уявлень еталонної системи у дітей експериментальної групи проводилося з використанням дидактичних ігор. У ході експерименту була відзначена висока пізнавальна активність дітей, інтерес до вивчення властивостей предметів.

На третьому етапі була проведена контрольна діагностика та підбито підсумки проведеної роботи. В ході контрольної діагностики була відзначена позитивна динаміка у розвитку уявлень у дітей експериментальної групи раннього віку про колір, форму, величину завдяки використанню спеціально підібраних дидактичних ігор. В процесі даного дослідження було вивчено процес використання дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку.

У теоретичній частині була надана загальна характеристика проблеми виховання сенсорної культури, вивчено значення дидактичної гри в сенсорному вихованні дитини дошкільного віку, визначена можливість вирішення завдань сенсорного виховання при використанні дидактичних ігор. У практичній частині даного дослідження ми переконалися, що дидактична гра сприяє розвитку уявлень у малюків про властивості предметів.

У процесі практичного дослідження, ми з'ясували, що зміст, організаційна форма, правила та ефективність навчальних ігор сприяють формуванню у дітей умінь аналізувати, порівнювати, зіставляти та виділяти ознаки об'єктів. Робота з дітьми раннього віку підвищує сенсорну культуру

дитини: діти більше зосереджуються на завданнях і намагаються проаналізувати свої реальні дії. Використання дидактичних ігор стимулювало і розвиток психічних процесів: багато дітей стали більш спостережливими й уважними.

Саме тому, ґрунтуючись на результатах діагностики, яка продемонструвала незначну кількість дітей з високим рівнем сенсорного виховання, і значну кількість дітей з низьким рівнем сенсорного виховання, зроблено висновок про необхідність проведення подальшої роботи для сенсорного виховання дітей раннього віку за допомогою дидактичних ігор, спрямованих на поліпшення засвоєння знань про властивості предметів.

ВИСНОВКИ

Здійснений теоретичний аналіз наукової літератури в розрізі досліджуваного феномену дозволив з'ясувати, що сенсорне виховання – це цілеспрямоване удосконалення, розвиток у дітей сукупності сенсорних процесів (відчуття, сприйняття і уявлення), формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину. Концептуальним вважаємо визначення сенсорних еталонів – уявлень, які склалися в суспільстві про основні якості предметів. Поступове ознайомлення дітей з різними видами сенсорних еталонів та їх систематизація – одне з надважливих завдань сенсорного виховання в ранньому віці. Його основою має слугувати організація дорослими (педагогами й батьками) дій дітей з обстеження та запам'ятовування основних різновидів кожної властивості, що здійснюється, передусім, у процесі їх провідної діяльності – гри. Так дитина паралельно засвоює слова, що означають основні різновиди властивостей предметів, а слово-назва закріплює сенсорний еталон, дає змогу точніше й усвідомленіше його застосовувати. Але це можливо за умови, що слова-назви вводяться на основі власних дій дитини з обстеження та використання відповідних еталонів, чому беззаперечно сприяє використання дидактичної гри у сенсорному вихованні дітей раннього віку.

З'ясовано роль дидактичних ігор у сенсорному вихованні дітей раннього віку. Гра – це особливий вид діяльності дошкільника, що завжди носить творчий характер. Дитину приваблює в дидактичній грі не повчальний характер, а можливість проявити активність, виконати ігрову дію, домогтися результату. Можливість навчати маленьких дітей за допомогою активної, цікавої для них діяльності – відмінна особливість дидактичних ігор. Дидактичні ігри можуть проводитися поза заняттям або бути складовою частиною занять, але головна їх функція залишається незмінною: вони навчають і закріплюють знання дітей раннього віку в

ігровій формі. Дидактичні ігри та вправи для дітей доцільно проводити послідовно, систематично, відмежовуючи завдання, що передбачають роботу з різними властивостями предметів. У напрямі сенсорного виховання дітей раннього віку дидактичні ігри й вправи покликані удосконалити сприйняття дитиною характерних ознак предметів.

Доведено ефективність низки педагогічних умов використання дидактичних ігор у процесі сенсорного виховання дітей раннього віку, зокрема, наступних: забезпечення взаємозв'язку навчальної та ігрової діяльності у процесі сенсорного виховання дітей раннього віку; реалізація структурних складових дидактичної гри під час сенсорного виховання відповідно до вікових показників розвитку дітей дошкільного віку; системність та систематичність використання дидактичних ігор; застосування дидактичних ігор у позанавчальний час.

Грунтуючись на результатах діагностики, яка продемонструвала незначну кількість дітей з високим рівнем сенсорного виховання (20% респондентів), і значну кількість дітей з низьким рівнем сенсорного виховання (50% респондентів), був зроблений висновок про необхідність проведення подальшої роботи і впровадження педагогічних умов для вдосконалення процесу сенсорного виховання дітей раннього віку за допомогою дидактичних ігор, спрямованих на поліпшення засвоєння знань про властивості предметів.

Отже, в результаті проведеної роботи з дітьми раннього віку якісно покращились кількісні показники рівня їх сенсорного виховання. Узагальнено, що процес сенсорного виховання дітей раннього віку відбувається ефективно при дотриманні запропонованих педагогічних умов та використанні відповідної системи дидактичних ігор і вправ на заняттях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти України (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція: Науковий керівник: Піроженко Т.О., доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України; Авторська група: Байєр О.М., Безсонова О.К., Брежнєва О.Г., Гавриш Н.В., Загородня Л.П., Косенчук О.Г., Корнєєва О.Л., Лисенко Г.М., Левінець Н.В., Машовець М.А., Мордоус І.О., Нерянова С.І., Піроженко Т.О., Половіна О.А., Рейпольська О.Д., Шевчук А.С.. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>.
2. Бєх І.Д. Виховання особистості : *підручник*. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
3. Белєнька Г.В. Загальні підходи до формування професійної компетентності у фахівців спеціальності «Дошкільне виховання» в умовах ступеневої системи освіти. Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. К. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. С. 67–70.
4. Белєнька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку : становлення фахівця в умовах навчання : *монографія*. Київ: Світич, 2006. 304 с.
5. Біла І.М. Актуальні проблеми гри дошкільника : навч.-метод. комплекс. Кам'янець-Подільський, 2008. 48 с.
6. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль: «Мандрівець», 2017. 256 с.
7. Богуш А.М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Київ : Слово, 2014. 304 с.
8. Ватаманюк Г.П. Музика в країні Дошкілля : *навч.-метод. посіб.* Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 260 с.

9. Вікова та педагогічна психологія / О.В. Скрипченко, Л.В. Долниська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. С. 40–61.
10. Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю. Творча взаємодія з дитиною : методичні рекомендації. Київ : Міленіум, 2009. 65 с.
11. Газіна І.О. Методика формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку : *навчально-методичний посібник*. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А.С., 2021. 384 с.
12. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко; гол. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
13. Гордійчук М.С., Бабюк Т.Й., Пукас І.Л. Етнографія дитинства : *навчально-методичний посібник*. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2018. 96 с.
14. Гра дошкільника : теорія і практика. Дайджест 5 / Упор. Г.І. Григоренко. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС», 2007. 196 с.
15. Гураш Л. Раннє дитинство: специфіка, особливості. *Дошкільне виховання*. 2002. №1. С. 24–25.
16. Демчик К.І. Основи образотворчого мистецтва з методикою керівництва зображувальною діяльністю дітей. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 128 с.
17. Дитина : Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О. В. Огнев'юк, К. І. Волинець; наук. кер. програмою: О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко, Н. В. Кудикіна; авт кол.: [Г. В. Беленька, Е. В. Белкіна, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко, С. А. Васильєва, М. С. Вашуленко та ін.] / Мін. осв. і наук., мол. та спорту України, Головн. упр. осв. і наук. викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 3-є вид., доопр. та доп. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 492 с.

18. Дмітрієва В. Методика раннього розвитку Марії Монтессорі. Від 6-ти місяців до 6-ти років / перекл. А. Сіненко. Київ : Форс Україна, 2019. 224 с.
19. Дошкільна педагогічна психологія / за ред. Д. Ф. Ніколенка. Київ : «Вища школа», 2007. 294 с.
20. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія (курс лекцій і практикум): *навчальний посібник*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О., 2006. 320 с. 86
21. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
22. Жижко Т. Ігрові методи навчання – передумова інтелектуального розвитку особистості. Рідна школа. 2002. № 6. С. 72–73.
23. Жічкіна А. Значущість гри в розвитку людини. *Дошкільне виховання*. 2002. № 4. С. 2-6.
24. Ігрова діяльність дошкільника : молодший дошкільний вік / Піроженко Т.О. та ін. Київ : Генеза, 2016. 88 с.
25. Індивідуалізація виховання дошкільника : *навч. посіб.* Київ : Педагогічна думка, 2007. 150 с.
26. Інноваційні педагогічні технології : *навч. посіб.* / І.М. Дичківська. Київ: Академвидав, 2004. 351 с.
27. Калуська Л.В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей раннього віку «Соняшник» : *комплексна програма*. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 88 с.
28. Каньоса Н. Г. Теорія та методика співпраці дитячих навчальних закладів з родинами : *навч.-метод. посібник* / укладач Н.Г. Каньоса. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. 116 с.
29. Каньоса Н.Г., Бабюк Т.Й., Пукас І.Л. Методика виховання та розвитку дітей раннього віку : *навч.-метод. посібник* / авт.-упор.

Н.Г. Каньоса, Т.Й. Бабюк, І.Л. Пукас, Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. 268 с.

30. Каньоса Н.Г., Олійник О.М. Методика виховання та розвитку дітей раннього віку: *навч.-метод. посібник* / авт.-упор. Н.Г. Каньоса, О.М. Олійник. Методика виховання та розвитку дітей раннього віку. Київ: Міленіум, 2018. 98 с.

31. Кірсанова І.Ф. Організація режимних процесів у ДНЗ. Харків : Вид.група «Основа», 2010. с.

32. Кононко О.Л. Психолого-педагогічні аспекти розвитку дитини раннього віку : *навч. посіб.* Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 255 с.

33. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / Національна академія педагогічних наук України. Київ : ФОП Ференець В.Б., 2020. 44 с.

34. Колір. Форма. Величина. Число : для кожної дитини, родини, вихователя, вчителя / Л.В. Артемова. Київ : Томіріс, 2017. 176 с.

35. Лохвицька Л. Розвивальне предметне середовище в дошкільних навчальних закладах : *навч.-метод. посіб.* : схвалено для використ. В дошкільних навч. закл. Київ. : Редакція газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. 77 с.

36. Методичні рекомендації до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти 2021р.) URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/815/81519/6050be86b4f68482865820.pdf>

37. Мусевич В. С. Феномени сенсорного розвитку дітей: підручник для студ. вузів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2014. 210 с.

38. Олійник Л. М. Формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей раннього віку: *дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук*: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Олійник Лія Миколаївна. Київ, 2005. 209 с.

39. Організація роботи з дітьми раннього віку / уклад. Л.А. Швайка, Г.В. Гаркуша; іл. Н.В. Кридченко. Харків : Основа, 2009. 223 с.

40. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : *навч.-метод. посіб.* / за ред. Г.С. Тарасенко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 320 с.

41. Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку / 2-ге вид., зі зм. та доп. / авт.-упор. А. П. Бурова. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 296 с.

42. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: *навч. посіб.* Київ: Академвидав, 2008. 432 с.

43. Планування освітньо-виховної роботи в ДНЗ : молодший дошкільний вік. Тернопіль; Харків : Ранок, 2014. 280 с.

44. Плохій З.П. Виховання екологічної культури дошкільників: *методичний посібник*. Київ: Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2002. 173 с.

45. Половенко О. Л. Заняття по сенсорному вихованню (з дітьми раннього віку): *посібник для вихователів дит. садка*. Київ: Знання, 2013. 96 с.

46. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Т. І. Поніманська. Київ : «Академ-видав», 2006. 456 с.

47. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : *підручник*. 3-тє вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 448 с.

48. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 160 с.

49. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» (за ред. О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін.) Тернопіль: Мандрівець, 2013. 264 с.

50. Програми розвитку, виховання і навчання дітей дошкільного віку. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej>

51. Пукас І.Л. Основи саморозвитку професійної компетентності майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти : *монографія*. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2021. 134 с.

52. Пукас І.Л. Особливості адаптації дітей раннього віку до умов закладу дошкільної освіти. *Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії*: зб. матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради; [відпов. секр. І.Л. Пукас]. Київ : Центр учбової літератури, 2019. С. 324–328.

53. Ранній розвиток дитини – право кожного: зб. матеріалів Всеукраїнського форуму (м. Київ, 20 квітня 2019 р.) / Міністерство освіти і науки України, Національний еколого-натуралістичний центр. Київ : НЕНЦ, 2019. 123 с.

54. Ранній розвиток дитини : огляд найбільш відомих методик. URL: <https://lviv.dityvmisti.ua/blog/6035-rannii-rozvytok-dytyny-ogliad-naibilsh-vidomykh-metodyk/>

55. Рогальська Н. В. Педагогіка дітей раннього віку : *навч.-метод. посібник*. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 150 с.

56. Розвиваємо, навчаємо, виховуємо дитину третього року життя: *методичний посібник* / Кузьмук Л.І. та ін.; за ред. Т.І. Поніманської. Київ: Вид. дім «Слово», 2013. 568 с.

57. Сенсорний розвиток дошкільнят. Ранній вік / М. Л. Кривоніс, О. Л. Дроботій. Харків : Вид-во «Ранок», 2015. 192 с.

58. Сухарева Л. С. Піклуємось разом з батьками. Робота з батьками дошкільників. Харків : Вид. група «Основа» : «Тріада», 2008. 128 с.

59. Шийко Е. Розвиток пізнавальної сфери на третьому році життя. *Дошкільне виховання*. 2000. № 9. С. 14–17.

60. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років/ О.П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОНСПЕКТИ ЗАНЯТЬ З СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

1. Конспект заняття на тему: «Вийшла курка погуляти»

Мета: вчити дітей розрізняти, вибирати, співвідносити і називати кольори предметів, виконувати дії з предметами за вказівкою вихователя; закріпити поняття «великий-малий», «один-багато»; розвивати мислення, зорову пам'ять, орієнтацію в просторі, сприймання кольору, дрібну моторику пальців рук; активізувати аналізаторську систему; виховувати позитивні емоції, увагу, доброзичливість, самостійність.

Зорова корекція: вчити перебирати і сортувати зерно.

Активізація словника: курка, курчата, бантик, галявина, кошик, килимок, зернятка, кукурудза, пшоно.

Матеріал: демонстраційний – зелене тло (галявина), стійка площинна фігурка курки, кошик із серветкою, стрілки – доріжки (3 шт.), килимки для дітей, мисочки для курки та курчат; роздавальний - стійкі площинні фігурки курчат(за кількістю дітей), різнобарвні паперові килимки, тарілочки (по 2 для кожної дитини), зернята кукурудзи, пшоно.

Хід заняття

Використовується ігровий момент: діти відгадують за звуконаслідуванням «ко-ко-ко» (чути за дверима), хто завітав до нас в групу. Двері відчиняються – за ними курка, яку вихователь тримає в руках. Від її імені він каже дітям, що курка дуже стривожена, бо загубились її діти. Запитує малят, як звать дитинчат курки, і вони відповідають, що курчата.

Відгадують загадку: Жовтенькі клубочки ходять коло квочки. Курка просить допомогти їй віднайти курчаток, і діти обіцяють це зробити.

Малі шукають курчат у кімнаті і помічають стрілки – доріжки. Вихователь повідомляє, що ці доріжки чарівні, бо мають очі, які все бачать. Діти йдуть вздовж доріжок у напрямку, який показують стрілки і віднаходять кошик. У ньому хтось пищить – ось тут і сховатися курчата.

Вихователь бере кошик в руки і веде дітей до галявини. Висаджує на неї курку, а діти курчат із кошика. Закріплюються поняття: курка велика, а курчата маленькі; курка одна, а курчат – багато. Малята розглядають курчат і відповідають на запитання вихователя: Які курчата?(гарненькі, маленькі, жовті) Якої форми в них тулуб, голова?(кругленькі) А що в курчат більше – голова чи тулуб? (тулуб більший ніж голова).

Вихователь запитує дітей, чи вони сьогодні снідали. Діти відповідають. Вихователь каже, що курка з курчатами теж хоче снідати, а для цього їх треба посадити на свої килимки. Діти виконують завдання: висаджують кожне курча на паперовий килимок такого самого кольору. Який у нього бантик. Вихователь висаджує курку. Закріплюються назви кольорів.

Вихователь пояснює дітям, що курка з курчатами їстимуть зернята. Показує – в мисочці кукурудза разом із зерном. Ці зерна треба перебрати: великі знадобляться для курки, дрібні – для курчат. Закріплюються назви кукурудза, пшоно. Діти сідають за стіл і сортують зерно у свої тарілочки. Потім кукурудзу висипають у мисочку для курки, а пшоно у мисочки для курчат і ставлять біля кожного.

Дітям пропонують стати курчатами. Вони вдягають нагрудні символи - картонні овали із зображенням курчат з бантиком; одна дівчинка -Курка-мама із відповідним зображенням-символом. Проводиться гра «Курчата». Вихователь промовляє текст, а діти виконують те, про що в ньому йдеться. Вийшла курка погуляти І травички пощипати, За нею - малята, жовтенькі курчата. Курка каже: «Небезпека! Не відходьте ви далеко, Землю підгрібайте,

зернятка шукайте». З'їли зернят і жука, дощового черв'яка. Попили водиці повненьке коритце. Курка дякує малятам за доброзичливість, за уважне і турботливе ставлення до курчат.

2. Конспект заняття на тему: «Кошенята на прогулянці»

Мета: учити помічати і розрізняти: розташування предметів відносно свого тіла («вгорі» там, де голова, «внизу» – там, де ноги); просторові відношення («на», «під»); основні кольори (червоний, жовтий, зелений); форму «круглий». Формувати уявлення про поняття «котиться». Вправляти дітей у порівнянні, групуванні, співвідношенні предметів за кольором. Збагачувати предметно-тактильну діяльність дітей; викликати інтерес до навколишніх предметів, їх властивостей, якостей, радість від творчої роботи, бажання займатися аплікацією. Продовжувати знайомити дітей з принципом роботи з клеєм і серветкою. Вчити розташовувати «крапки» по всій площині силуетного зображення жука. Розвивати мислення, активне мовлення малят, позитивне сприймання світу. Виховувати організованість, уважність, поважне ставлення один до одного, вміння слухати й розуміти запитання вихователя, охайність.

Попередня робота: Спостереження за комахами і котиком у природі.

Гра у дидактичні ігри: на вивчення основних кольорів і співвідношення предметів за кольором «Що якого кольору», «Сховай метелика на квітку», «Постав машину у гараж»; на орієнтування у просторі «Де сховалася іграшка?», «Знайди і принеси».

Гра у рухливу гру «Ходить котик».

Посібники: іграшка котик; шапочка мами-кішки; м'ячики 3-х кольорів (жовтого, зеленого, червоного) за кількістю дітей; гра-дошка з отворами відповідних кольорів; кошики тих самих кольорів; іграшка-жучок,

причеплений на стрічку до вудки; «листочок» для іграшки-жучка червоного кольору.

Матеріал для аплікації: форми-силуети жучків червоного кольору, декілька кругів-«крапок» чорного кольору, клей-олівець, серветки.

Хід заняття:

- А до нас сьогодні завітав гість. Погляньте, хто це? Правильно, це котик Мурчик і він нам хоче щось сказати. Послухаємо? Вихователь включає іграшку, яка проговорює слова.

-Ви чуєте, малята, наш котик любить із мишками пограти, половити їх. А давайте покажемо, як він це робить. Проводиться рухлива гра «Ходить котик»(2р.).

-Ой, дітки, ви ловили мишок, як справжні котики. Тож Мурчик і пропонує вам перетворитися на кошенят. До кого він лапкою торкнеться, той відразу стане маленьким кошенятком. Вихователь одягає на голову шапочку мами-кішки.

-А я, мої кошенята, буду вашою мамою-кішкою. Вихователь приводить дітей на «подвір'я».

-Ой-ой-ой, я приготувала для вас м'ячики, а вони усі розсипалися. Давайте зберемо їх. Візьміть кожен по одному м'ячику.

Діти знаходять і беруть по одному м'ячику.

- Які ж вони гарні наші м'ячики, різнокольорові. Роздивимось їх. У мене м'ячик жовтого кольору. А у тебе, ...(ім'я дитини), якого кольору м'ячик? А в тебе? А зараз погладьте м'ячик пальчиком. Відчуваєте? М'ячик на дотик гладенький. Скажемо разом. А тепер візьміть свій м'ячик між долоньками і покатайте його. Ось так. Виходить? Значить м'ячик за формою круглий. Який м'ячик за формою? А ще круглі м'ячики дуже добре котяться. Давайте спробуємо.

Вихователь пояснює як прокотити м'ячик. Діти виконують завдання.

- Що роблять м'ячики?

Гра «Прокоти м'ячик» проводиться 2 рази.

- Весело з м'ячиками пограли мої кошенята. А тепер потрібно нам м'ячики поскладати. Для цього в мене є дощечка цікава, а в ній отвори таких самих кольорів, що і наші м'ячики. Потрібно уважно поглянути на свій м'ячик і кинути його у отвір того самого кольору. І, якщо ми зробимо це правильно, м'ячик опиниться у кошику потрібного кольору.

Діти виконують запропоноване завдання. А потім, разом з вихователем перевіряють правильність виконання – заглядають у кошики. Якщо виникла проблемна ситуація, педагог звертає на неї увагу і пропонує виправити її.

Чується гудіння жука. - Ой, притихнімо, мої кошенята, я щось чую. Де ж це гудить? Давайте пошукаємо.(знову чується гудіння жука, діти ідуть на звук і знаходять іграшку-жучка).

- Погляньте, мої кошенята, хто це до нас прилетів? Правильно. Прилетів та й почав бавитись: то тут сяде, то там – ховається від кошенят. Але мої кошенята всюди його знаходять. Де заховався жучок?(під столом, на столі, на м'ячиках, під стільцем, на дереві, під деревом)

- -А потім жучок злетів вгору – там, де голова. Куди злетів жучок? А тепер він опустився вниз – там, де ноги. Куди опустився жучок? Знову злетів...куди? І опустився...куди? А далі полетів жучок, сів на листочок та й заснув. Ой, погляньте, малята, жучок вибрав собі листочок того самого кольору, що і він сам. Якого кольору? Правильно. А зробив він це, щоб його пташечка не знайшла. Нехай жучок спить, не будемо йому заважати.

Аплікація.

- Але, погляньте, наш жучок тут зовсім один і, коли він прокинеться, йому буде самотньо. А давайте ми з вами зробимо багато друзів для жучка.

Вихователь запрошує дітей до столу, приготованому до аплікації. Розглядання зразка, порівняння його із заготовками (контурними силуетами). Відмітити відсутність крапок. Звернути увагу на їхню форму.

Мотивація: «Приклеїмо крапки на спинки жучків, щоб вони були схожі на справжніх». Вихователь показує принцип виконання роботи. Діти виконують запропоноване завдання. В разі потреби або на прохання малюка, вихователь надає необхідну допомогу. Невимушене спілкування під час роботи. Підтримка позитивного емоційного стану.

Запитання для підсумків: Хто приходив до нас в гості? На кого перетворив нас котик? З чим ми гралися? Які м'ячики на дотик? А за формою? Кого ми ще зустріли? Куди злітав жук? А куди опускався? Кого ми з вами зробили?

3. Конспект заняття на тему: «На гостини до мишки»

Мета: продовжувати фіксувати увагу дітей на формі предметів, навчати їх простих прийомів встановлення схожості і відмінності однорідних предметів, зіставляти форму предметів зі зразком; вчити розрізняти й називати кольори (зелений, жовтий, синій, червоний); вчити, розрізняти й порівнювати предмети (довгий – короткий, великий – маленький, високий – низький); розвивати увагу, пам'ять, дрібні м'язи пальців рук; виховати спостережливість, бажання виконувати завдання.

Матеріал: іграшки мишка, Колобок, лисичка, великий і маленький ведмідь, велика і маленька ялинка, геометричні фігури, три кошики з цеглинками, кубиками, ляльками, цукерки та горішки (за кількістю дітей), шапочки для гри «Хурделиця».

Попередня робота: спостереження в природі, проведення занять з сенсорного розвитку.

Хід заняття

Діти заходять у групу, вихователь звертає увагу дітей на те, що в гості до них завітала мишка.

- А хто це до нас завітав? (Звертає увагу на Мишку)

- Правильно, це Мишка до нас на гостини прибїгла. (Бере її). Вона запрошує нас на гостину. Живе вона далеко в лісі. Хто хоче вирушити з нами? Тоді потрібно поспішати, бо мишка побіжить своєю дорогою, а ми підемо своєю і, може, когось зустрїнемо. Ось дві дорїжки. Якою підемо довгою чи короткою? Дїти визначають і йдуть довгою дорїжкою, зустрїчають Колобка і знаходять атрибути (дидактичні матеріали для гри: кружечки, квадрати різного кольору обручі).

СЕНСОРНІ ІГРИ ДЛЯ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Гра «Пригостити зайчика»

Мета: вчити дітей групувати предмети за величиною.

Обладнання: іграшковий заєць, велике і маленьке відерце, по п'ять великих і маленьких муляжів морквин на підносі.

Хід гри: вихователь показує зайця, пропонує дітям його розглянути, погладити. Потім каже, що зайчик просить дітей допомогти йому зібрати морквину і показує тачку з морквою, роблячи акцент на те, що морквина велика і маленька. Далі вихователь каже, що велику морквину потрібно класти у велике цебро, а маленьку морквину у маленьке відерце. Діти виконують завдання, зайчик дякує їм за допомогу. За таким же принципом можна групувати і інші великі та маленькі предмети в різні за величиною ємкості. Наприклад, граючи в наступні ігри «Допоможи ляльці зібрати кубики», «Поклади м'ячі в кошики», «Постав машини в гараж».

Гра «Форми предметів»

Мета: навчити дитину чергувати предмети за формою.

Обладнання: по чотири круглих і квадратних глиняних намистини однакового кольору (діаметр 2 см). Шнур або м'яка дрiт, лялька й кошик.

Хід гри: проводиться так само, як гра «Великі і маленькі» з тією лише різницею, що на нитку по черзі нанизують круглі і квадратні намистини. Вихователь пропонує дитині помацати руками кожен намистину на нитці, фіксуючи на цьому увагу дитини і примовляючи: «Кулька, кубик ...».

Гра «Чарівні коробочки»

Мета: вчити дітей прощтовхувати геометричні форми у відповідні отвори.

Обладнання: коробочки з отворами круглої і квадратної форми і відповідні їм за розміром кубики і кульки.

Хід гри: вихователь показує дітям коробочки з «віконцями» і говорить, що в них можна прощтовхнути кульки і кубики. Потім обводить пальцем круглий отвір, відзначаючи, що воно кругле, що у нього немає куточків, і прощтовхує в нього кульку. Те ж саме робить і з квадратним отвором, відзначаючи, що воно квадратне і у нього є куточки і прощтовхує в нього кубик. Далі, завдання виконують діти. При кожному прощтовхуванні, вихователь здивовано-захопленим тоном вигукує: «Ой, немає кульки! Ой, немає кубика!», Тим самим, стимулюючи дитини продовжувати гру і викликаючи позитивні емоції. Також цю гру можна використовувати і для закріплення величини предметів, роблячи в коробках великі і маленькі отвори різних однорідних геометричних форм. Можна додавати отвори і інших геометричних форм, наприклад – трикутні, прямокутні.

Гра «Курка і курчата»

Мета: звернути увагу дитини на те, що колір є ознакою різних предметів і може служити для їхнього позначення.

Обладнання: коробка з мозаїкою, де вміщено шість елементів жовтого кольору і один білого.

Хід гри: вихователь показує дітям іграшки: біла курочка, а за нею жовті курчата (або картинку). Потім – білий елемент мозаїки і каже: «Це у нас буде курочка. Вона білого кольору». Демонструє жовтий елемент мозаїки і пояснює: «Жовтого кольору будуть курчатками». В отвір панелі вихователь білу мозаїку, ще раз нагадуючи, що курочка буде такого білого кольору, і поміщає слідом за білою мозаїкою одну жовту, кажучи, що такого кольору

курчата. Потім дає дитині коробку з мозаїкою і пропонує знайти ще одного курчати і помістити його слідом за мамою-курочкою. Після того, як усі курчата будуть знайдені і розміщено «низкою», позаду курочки, дитина повторює завдання самостійно.

Гра «Великі і маленькі предмети»

Мета: навчити дитину чергувати предмети за величиною

Обладнання: чотири великих і маленьких намистини (приблизно 2 см і 1 см) однакового кольору. Шнур, лялька й кошик.

Хід гри: вихователь показує дитині гарну ляльку, говорить, що лялька прийшла до малюка в гості і принесла щось у кошичку. Потім вихователь садить ляльку на стіл і, виймаючи з кошика коробочку, показує дитині, що там лежать великі і маленькі намистини і нитка. Сказавши, що лялька попросила малюка зробити для неї гарні намиста, вихователь звертає увагу дитини на те, що намиста можна нанизувати по-різному. Спочатку вихователь сам показує, як треба збирати намиста, а потім пропонує зробити це дитині. Важливо почати чергування з великої намистини, тому що якщо чергувати намиста навпаки, тобто спочатку брати маленьку, потім більшу, дитині буде важко впоратися із завданням, тому що його в першу чергу приваблюють великі намистини. Потім ляльці показують, які вийшло намисто.

Гра «Доручення»

Мета: вчити дітей розрізняти і називати іграшки, а також виділяти їх розмір; розвивати слухове сприйняття, вдосконалювати розуміння мови.

Обладнання: великі й маленькі собачки, машинки, коробочки, м'ячі, чашки, кубики, матрешка.

Хід гри: вихователь показує дитині іграшки і предмети і пропонує назвати їх, відзначаючи їх розмір. Потім дає малюкові наступні завдання:

Велику собаку нагодуємо чаєм з великої чашки, а маленьку – з маленької;

Покатай матрешку у великій машині;

Постав маленьку собаку біля матрешки;

Побудуй для великої собачки будиночок з великих кубиків, а для маленької-з маленьких;

Візьми маленьку собачку і посади її на килим;

Візьми велику собаку і посади її у велику коробку;

Збери маленькі кубики в маленьку коробку, а великі – на велику.

Якщо дитина помиляється, собачка або матрешка показують своє незадоволення (гарчить або відвертається).

Гра «Знайди більший м'яч!»

Мета: вчити розрізняти предмети за величиною і вибирати їх за словесною вказівкою.

Обладнання: великі й маленькі м'ячі, довільно перемішані.

Хід гри: вихователь стоїть на відстані 3-5м від дитини і просить принести йому великий м'яч. Якщо дитина помиляється, вихователь пояснює і показує різницю, даючи маляті потримати великий і маленький м'ячі. Рукою дитини вихователь обводить по окружності великого і маленького м'яча, говорячи при цьому, «великий» це чи «маленький» м'яч. Гра повторюється.

АНКЕТА ДЛЯ ВИХОВАТЕЛІВ
«Сенсорний розвиток дітей раннього віку»

1. Як ви визначаєте міру сенсорного розвитку дітей раннього віку?
2. Скільки дітей вашої групи володіють доступним віку сенсорним еталоном:
  - 1) лічені діти,
  - 2) приблизно третина,
  - 3) близько половини,
  - 4) більшість,
  - 5) усі діти
3. Який відсоток дошкільників характеризується високою пізнавальною активністю?
4. Що у дошкільників розвинене краще, а що – гірше:
  - 1) зір,
  - 2) слух,
  - 3) нюх,
  - 4) дотик,
  - 5) смак
5. Що дітям вдається легше, а що складніше:
  - 1) співвідносити сенсорний еталон з конкретним предметом;
  - 2) порівнювати предмети між собою, аналізувати їх властивості;
  - 3) групувати, систематизувати предмети за певними характеристиками;
  - 4) знаходити предмети за ознаками та назвами;
  - 5) називати предмети відповідно до їх характеристик (кольору, величини, форми, смаку).
6. Які методи, форми роботи з сенсорно-пізнавального розвитку дітей 2–3 років ви використовуєте у своїй роботі?
7. Які з них вважаєте найбільш ефективними?

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ**«Сенсорний розвиток дітей раннього віку»**

1. Як ви розумієте зміст поняття «сенсорний розвиток дитини раннього віку»?
2. Наскільки важливо для вашої дитини оволодіти умінням розпізнавати предмети за кольором, величиною, формою, смаком?
3. Що у вашої дитини розвинене краще, а що – гірше:
  - 1) зір,
  - 2) слух,
  - 3) нюх,
  - 4) дотик,
  - 5) смак
4. Пізнавальна активність у вашої дитини розвинена:
  - 1) добре;
  - 2) посередньо;
  - 3) погано
5. Що вашій дитині вдається легше, а що складніше:
  - 1) співвідносити сенсорний еталон з конкретним предметом;
  - 2) порівнювати предмети між собою, аналізувати їх властивості;
  - 3) групувати, систематизувати предмети за певними характеристиками;
  - 4) знаходити предмети за ознаками та назвами;
  - 5) називати предмети відповідно до їх характеристик (кольору, величини, форми, смаку).
6. Які методи, форми роботи з сенсорного розвитку ви використовуєте вдома?
7. Які з них вважаєте найбільш ефективними?

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ БАТЬКІВ
«Сенсорне виховання дітей раннього віку засобами
дидактичних ігор»

Сенсорний розвиток дітей є важливим і важливим процесом гармонійного розвитку дітей. Як організувати вдома? Ось кілька порад, у які ігри можна грати з дітьми вдома без додаткових витрат:

– Гра «Саморобний пазл». Розріжте будь-які тематичні картинки та листівки на кілька частин. Спочатку складають діти разом з батьками, а потім самі.

– Гра «Неслухняне кошеня». Візьміть будь-які фотографії, листівки (зображення має бути зрозумілим дитині), і виріжте геометричні фігури: квадрати, кола, трикутники. Розкажіть дитині казку про те, що неслухняне кошеня робить дірку на малюнку, щоб ви не змогли його зібрати. Далі попросіть дитину заткнути отвір на малюнку з лялькою, що розриває кішку.

– Вгадайте, що я роблю? Попросіть дитину вгадати, що ви робите. Само собою зрозуміло, як мити і чистити зуби тощо, а дитина нехай називає дії. Потім поміняйтеся ролями.

– Гра «Помалюємо». Наклейте на аркуш білого паперу зображення дорослих тварин та їхніх дітей і попросіть дітей з'єднати їх лініями (парами тварин).

– Відгадайте, торкнувшись гри. На прогулянці, після галасливої гри, сядьте з малюком на лавку і спробуйте пограти в таку гру. Виберіть будь-які три предмети, наприклад, травинку, невеликий камінь і листочок. Попросіть дитину підняти один з цих предметів і вести його вгору-вниз на вашій руці, поки ви не зможете закрити очі і побачити, що це за предмет. Тепер настала

черга дитини закрити очі. Потім ви вибираєте об'єкт і направляєте його вручну. Дитина повинна вгадати, що ви вибрали. По дорозі зі школи нехай діти звернуть увагу на колір неба і форму хмар, подивіться на листя восени, як сніг взимку сяє на сонці тощо.

– «НеслуХняний олівець». Згодом вдома накопичиться багато різних олівців. Ігри, які ми пропонуємо, можуть не тільки допомогти вашій дитині запам'ятати назви кольорів, а й розвинути навички акуратності. Візьміть кольорові пластикові стаканчики (батькам і дітям краще було б обклеїти стаканчики клейким папером) і попросіть дітей покласти кожен олівець у його домашню чашку.

– «Знайди такий самий». Виріжте з гофрованого картону сім великих і сім маленьких кіл різних кольорів. Попросіть дитину вибрати тільки і покласти в коробку: велике коло (якщо дитині важко, з'єднайте два великих кола разом і поясніть, що вони однакові; покажіть велике коло і мале коло однаково, нехай діти роблять різні висновки). Якщо дитині подобається ця гра, ми пропонуємо її ускладнити, додавши квадрати і трикутники.

– Навчальна гра «Розмір». У цю гру можна грати всією родиною, перетворюючи будинок на місце пригод. Рекомендований конкурс: Хто знайде в будинку більше великих і маленьких предметів. Наприклад: великий горщик-маленький горщик, велике ліжко-маленьке ліжко, черевики великого тата-туфлі маленького сина, велика шафа-маленька шафа, великий олівець-маленький олівець тощо. попереджати! Дайте дитині шанс «виграти».

– Гра «Барвисті пари». Усі гравці отримають кольорові кола та попросять їх знайти в будинку предмети одного кольору. Дитина може приклеїти коло на предмет, щоб розпізнати колір.

По дорозі з дошкільного віку зацікавте дитини, акцентуючи на колір неба, форми хмари, розгляньте, як блищить на сонці осіннє листя, сніг тощо.